

Elisée Reclus

Het laatste decennium van de negentiende eeuw was de Brusselse Université Libre volop in beweging. Studenten en progressieve liberale intellectuelen voelden zich er steeds meer aangetrokken tot het socialisme. Edmond Picard, advocaat en oud-ULB'er, speelde in die beweging een sleutelrol. Al in 1886 besluit hij zijn essay 'L'art et la révolution' met de woorden: 'Onze tijd heeft haar schrijvers die sociale vernieuwingen voorbereiden [...]. Het uur is gekomen om de pen in rode inkt te dopen.'⁷ In 1889 werd in het Volkshuis de Cercle des Etudiants Socialistes opgericht, die cursussen voor arbeiders wilde organiseren. In december 1890 verscheen het eerste nummer van het tijdschrift van die kring, *L'Etudiant Socialiste. Organe de la Fédération des Etudiants socialistes belges*. Vier jaar later viel die Belgische oriëntatie weg en werd de ondertitel *Organe international des Etudiants socialistes*. Feitelijk was het blad de spreekbuis van diverse socialistische en anarchistische strekkingen. Nog in Brussel werd in december 1891 een internationaal socialistisch studentencongres gehouden, waar ook de Franse 'Etudiants socialistes r volutionnaires internationalistes' (E.S.R.I.) aanwezig was.⁸ Zowel binnen als buiten deze groepen ontmoetten progressieve liberalen, socialisten en anarchisten elkaar in een verzet tegen het doctrinaire liberale establishment. Dit verzet kwam duidelijk aan het licht toen aan de U.L.B. in de jaren 1890-'91 het imprimatur werd geweigerd aan Georges Dwelshauvers. Dwelshauvers, de broer van Jacques Mesnil (pseudoniem van Jacques Dwelshauvers), had een dissertatie voorgelegd ter verkrijging van de aggregatie in de wijsbegeerte, een sterk deterministisch-positivistisch werk geschreven onder invloed van filosofische inzichten opgedaan aan de universiteiten van Heidelberg en Leipzig. De dissertatie stuitte op het verzet van de oudere filosoof G. Tiberghien, die een doctrinair-liberale strekking voorstond en in Dwelshauvers' verhandeling een aanval zag op de spirituele en deïstische overtuigingen van zijn generatie. Het gevolg van dit conflict was de aanstelling van de progressieve socioloog Hector Denis tot rector. Onder zijn rectoraat zou Dwelshauvers in 1893 een cursus experimentele psychologie toegewezen krijgen.

De tegenstelling tussen progressieve en doctrinaire liberalen kwam eveneens naar voren toen de Franse geograaf en anarchist Elisée Reclus aan de ULB een lesopdracht kreeg. In 1892 was Reclus benoemd tot geaggregeerde aan de faculteit wetenschappen en nog in hetzelfde jaar werd hij door rector Denis uitgenodigd om een cursus vergelijkende aardrijkskunde aan het departement sociale wetenschappen te doceren. Ten gevolge van de bomaanslagen door de anarchisten in Frankrijk – in het bijzonder die door Vaillant op de Assemblée nationale – werd zijn opdracht evenwel verdaagd. Hoewel niets erop wees dat Reclus persoonlijk in de anarchistische beweging was geëngageerd, werd hij beschuldigd van intellectuele medeplichtigheid met de 'anarchisten van de daad'. Zijn

⁷ Geciteerd in: idem, p. 18.

⁸ W. Van Rooy, 'L'agitation  tudiante et la fondation de l'Université nouvelle en 1894'. In: *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 7 (1976), nr. 1-2, p. 199 en p. 209-210.

schorsing was de aanleiding tot een periode van hevige spanningen, want vele studenten – onder wie August Vermeylen en Jacques Mesnil – waren de mening toegedaan dat hun universiteit niet langer met recht het trotse epitheton 'libre' kon dragen. Alles liep uit op de vorming van de dissidente Université Nouvelle, waaraan Reclus tot zijn dood in 1905 als professor verbonden zou blijven.⁹ De Université Nouvelle stond een intense maatschappelijke betrokkenheid voor en wees elk doctrinair utilitarisme en specialisme scherp van de hand ten voordele van de vorming van brede intellectuelen in de Emmersoniaanse traditie. Kosmopolitisme en internationalisme stonden voorop, waardoor de contacten met de intellectuele en artistieke avant-garde waren verzekerd.

Namen van docenten: o.m. Elisée en Elie Reclus, Fernand Brouez, de radicaal-liberaal Paul Janson, de sociaaldemocraat Jules Destrée, de literatoren Georges Eekhoud, Emile Verhaeren, Camille Lemonnier, Henry van de Velde, Alfred Hegenscheidt. Via deze laatste twee figuren, die deel uitmaakten van *Van Nu en Straks*, bestond er dus ook aandacht voor de Vlaamse kwestie. Voorts deed de nieuwe universiteit via een 'extension' ernstige inspanningen om de arbeidersklasse te bereiken. De Université Nouvelle zou evenwel nooit rechtspersoonlijkheid verkrijgen en in 1919 vrij geruisloos in de schoot van de oude universiteit verdwijnen. Reclus van zijn kant had niet zoveel contact met de Belgische anarchistische beweging. Het toen bij uitstek burgerlijke universitaire wereldje was voor de anarchisten, op enkele anarchistische studenten na, vreemd terrein en daar veranderde de komst van een bekend anarchist als hoogleraar weinig aan.¹⁰ Toch heeft Reclus voor de anarchistische beweging in België heel wat propaganda gemaakt, ook in zijn wetenschappelijke werk. Toen hij in België verbleef, omvatte die propaganda vooral het organiseren van conferenties, het publiceren van artikelen en het uitgeven van de volumineuze reeks *Bibliothèque des Temps Nouveaux. La pensée libre à travers les ages*. Daarin verschenen teksten van de hand van alle vooraanstaande anarchisten, zoals Kropotkin, Malatesta en Mesnil, maar ook van wat Max Nettlau 'la littérature libertaire moderne' zou noemen: Richard Wagner, Leo Tolstoj, Georges Eekhoud.¹¹

Jacques Mesnil

Met één been in het Brusselse anarchistische milieu rond *La Société Nouvelle* en de Université Nouvelle, met een ander in de kring rond *Van Nu en Straks*, waarvan hij redacteur was, was Jacques Mesnil een sleutelfiguur. Het anarchisme dat Jacques Mesnil uit-

9 Jan Moulaert, 'Belgique. Un rendez-vous manqué'. In: *Itinéraire*, 1998, nr. 14-15, p. 91. (Het artikel betreft een uittreksel uit de Franse vertaling van Jan Moulaerts proefschrift *Le mouvement anarchiste en Belgique. 1880-1914* (Ottignies, Quorum SPRL, 1995), oorspronkelijk verschenen als *Rood en zwart: de anarchistische beweging in België 1880-1914* (Leuven, Davidsfonds, 1995).

10 Jan Moulaert, *Rood en zwart. De anarchistische beweging in België 1880-1914*. Leuven, Davidsfonds, 1995, p. 186.

11 Voor een uitgebreide behandeling van de rol van Elisée Reclus in het Belgische anarchisme, zie vooral Jan Moulaert, 'Het gemiste rendez-vous met Elisée Reclus', in: *Rood en zwart. De anarchistische beweging in België 1880-1914*. Leuven, Davidsfonds, 1995, p. 179-189.

droeg, was sterk artistiek getint. In de artistieke milieus waarin hij zich bewoog, werden anarchisme, socialisme, decadentisme, symbolisme en liberalisme vlot gecombineerd.¹² Deze kringen richtten zich in de eerste plaats tegen de (klein)burger: de bourgeois zagen zij als de man 'qui pense bassement'¹³. Onder invloed van de ideeën van Kropotkin en de ontmoetingen met Malatesta in Italië en met Reclus te Brussel keerde Mesnil zich geleidelijk af van het socialisme en evolueerde hij in radicaal-anarchistische richting. Mesnil volgde de publicaties, debatten en congressen van de revolutionaire bewegingen op de voet en specialiseerde zich in de theorie van het anarchisme. Mesnils anarchisme was veel radicaler dan dat van August Vermeylen, die bovendien vrij vlug afstand zou nemen van zijn libertaire overtuiging. Vermeylens opstel 'Kritiek der Vlaamsche beweging', waarmee de tweede reeks van *Van Nu en Straks* (1896) opende, was wel op een anarchistische leest geschoeid, maar al in het tweede nummer zien wij de auteur twijfelen over die radicale denkbeelden. Mesnils anarchisme daarentegen evolueerde almaar compromislozer. Ten gevolge hiervan kwam een einde aan de jarenlange vriendschap met Vermeylen, die ontstaan was tijdens de gezamenlijke Grieks-Latijnse humaniora op het Brusselse atheneum. De roman *Twee vrienden* uit 1943, waaraan Vermeylen al begon te werken begin de jaren 1900, beeldt dit conflict uit.

Jacques Mesnil kunnen we rustig de heraut van het anarchisme in Vlaanderen noemen. In zijn brochure *Le mouvement anarchiste*, die in vertaling in *Van Nu en Straks* verscheen ('De anarchistische beweging', 1896, nr. 3-4) zette hij dit gedachtegoed helder uiteen. Mesnil was ervan overtuigd dat de aanvallen tegen de anarchisten ófwel uit kwade trouw, ófwel uit onwetendheid voortvloeiden. Hij wilde afstand nemen van de socialisten, die volgens hem te eenzijdig economisch dachten. Hij – en later in zijn spoor Vermeylen – had geen belangstelling voor de strijd om de politieke macht. De vernieuwing van de maatschappij was voor hem veel meer dan een economisch-politiek vraagstuk. 'De anarchisten [richten] zich tot den geheelen mensch', zo schreef hij, 'want de menselijke gedachte wil thans haar richting veranderen, al de oude zedelijke begrippen worden tallenkanten ondermijnd: het leven zelf krijgt een nieuwe betekenis.'¹⁴ Het anarchisme hield een omvattende levenshouding in, die een antwoord moest zijn op doelloosheid, want 'het leven der meeste menschen van nu mist een bepaalde richting, het is vol toeval en ijdelheid: zij leven dag in dag uit, trachten zich te verstrooien, den tijd te dooden, en loopen het geluk na. Nu is dit geluk-naloopen

12 Jan Moolaert heeft gesproken van een 'verregaande ideologische soepelheid van menig fin de siècle-kunstenaar'. Jan Moolaert, 'Kunst, anarchisme en socialisme in het fin de siècle', in: David Gullentops en Hans Vandevoorde (red.), *Anarchisten rond Emile Verhaeren*. Brussel, VUBPRESS, 2005, p. 21-44, citaat p. 42.

13 W. van Rooy, 'Jacques Mesnil. Een vergeten Belgisch anarchist'. In: *Socialistische standpunten* 32 (1985), 2, p. 111. Toch waren de Brusselse avant-gardisten tegelijk van burgerlijke afkomst, hetgeen de Oostenrijkse historicus Max Nettlau deed concluderen dat hun anarchisme niet anders dan 'epigonenhaft, oppervlakkig, routineus en modisch' kon zijn. Hun 'anarchisme' zag hij als niet meer dan een vorm van burgerlijk onbehagen, dat rond de eeuwwisseling zowat overal de kop opstak. Zie ook Evert Peeters, 'De anarchie als zelfkriek', p. 234.

14 Jacques Mesnil, *De anarchistische beweging*. Overdruk uit *Van Nu en Straks*, 1896, p. 135 e.v. Verdere citaten komen steeds hieruit.

onzin, vermits het geluk niets anders is dan het bewustzijn eener verhouding, der overeenstemming van ons innig wezen met de natuur, met onze gedachten en onze daden.' Niet alleen van het socialistische grote verhaal nam Mesnil afstand, hij keerde zich ook af van de religie en de traditionele moraal.

Wie gelooft dat willende krachten van buiten een almachtigen invloed kunnen hebben op het lot der stervelingen en dat sommigen de macht bezitten zich met die krachten in verband te stellen, ze te verstaan, ze tot bedaren te brengen, die neemt tevens het beginsel der natuurlijke onderscheiding tusschen de menschen aan en aanvaardt het bestaan van wel-onderscheiden klassen. Van dan af is de maatschappelijke orde een bovennatuurlijke orde: men miskent die gelijkheid van bouw, die organische verbinding tusschen alle menschen, waarvan wij eerst heden ten volle bewust geworden zijn. Nooit werd de natuurlijke, spontane neiging die elk individu drijft zich volkomen te ontwikkelen, door eenigen godsdienst of regeering gewetigd: alle dwingelandij zou onmogelijk geweest zijn, hadde het onderdrukken dezer neiging niet als een deugd gegolden. [...] Slechts den materiëelen, brutalen vorm van de slavernij schafte de christenkerk af. De volledige ontwikkeling der persoonlijkheid die bij de heidenen, voor de minderheid, mogelijk was, werd door haar onwederroepelijk veroordeeld. Zij nam een eeuwige Waarheid aan, een objectieve Waarheid die de mensch door de intuïtie niet onmiddellijk bereiken kon: daarom moesten er ook vertolkers dier Waarheid zijn, begenadigde priesters. Ook aanzag de Kerk de gehoorzaamheid – welke natuurlijk de hiërarchie meebracht – als eigen aan den mensch en uit den goddelijken wil gesproten.¹⁵

Mesnil stelde dat het traditionele mens- en wereldbeeld bij het begin van de twintigste eeuw onderuit was gehaald. De nieuwe filosofie heeft laten zien dat 'de wereld onze voorstelling is' en dat:

indien er een wil door het heelal is verspreid, die insgelijks in ons is, en wij hem alleen daar kunnen erkennen en begrijpen. Wat wordt er dan van het gezagsprinciep? Waarop steunt het? Er kan geen spraak meer zijn van "het handhaven der orde", vermits die orde niet meer aan enkelen geopenbaard wordt, maar door allen kan worden begrepen. [...] De anarchisten zeggen tot den mensch: wilt gij weten waarin uw leven bestaat, zie in u zelf en rond u; verhef niet uw oogen ten hemel, laat ze nederdalen tot de aarde wriemelend van wezens die leven als gij en wier organisme zooveel gelijkenis heeft met het uwe [...].

Mesnils denken mondt uit in het nietzscheaanse 'Jenseits von gut und böse':

De ontkenning van het gezag voert tot omverpung van geheel de heerschende zedeleer. Wie zal voortaan beweren de scherpe lijn te mogen trekken tusschen goed en

¹⁵ Mesnil verwijst hier naar Thomas van Aquino (*Summa theologica*, Pars 2da 2da Quaest. CIV).

kwaad
dwijs
zijne d
wat m
zal hij
elkaar
voorst

Behalve in V
schriften als
siero (Italië
terug. Zijn
en Grave. T
voorwaarde
de individue
terug. Behal
uitoefenen -
de Brusselse

Vlaanderen

Met Mesni
en Straks -
Vlaanderen
aantal blad
Vrijwel gee
verschenen
dissidente
traden teg
het anarch
Vlaamse a
vanaf 189
het Brusse
in de jare
Gent was o
1894), spo
anarchistis
Willem en
een dissid
1894 stich

¹⁶ Cf. Jan M
Epo, 198

kwaad? [...] Het is waarschijnlijk dat het begrip van goed en kwaad volkomen verdwijnen zal: de mensch zal trachten al zijne vermogens harmonisch te ontwikkelen; zijne daden zullen geleid worden door zijn *innerlijken rythmus* [...], hij zal zoeken wat met dezen rythmus in eenklank is, zal mijden wat er van afwijkt. Ongetwijfeld zal hij zoo het Goede, het Schoone en het Ware verzoenen, die in onzen tijd veelal elkaar vijandig zijn; hij zal ze samensmelten tot een enkele bredere, algemeenere voorstelling.

Behalve in *Van Nu en Straks* verwoordde Mesnil zijn revolutionaire denken in tijdschriften als *La Société Nouvelle*, *Mercure de France*, *Les Temps Nouveaux*, *Il Pensiero* (Italië) en *Ontwaking* – op dit laatste tijdschrift komen we verder uitgebreid terug. Zijn teksten tonen duidelijk invloed van de theorieën van Reclus, Kropotkin en Grave. Typisch was de klemtoon op de 'morele vervolmaking' als noodzakelijke voorwaarde voor de sociale ommekeer; veelbetekenend ook waren de knipogen naar de individueel handelende anarchist en naar Stirner – ook op Stirner komen we verder terug. Behalve over het anarchisme schreef Mesnil – die zijn beroep van arts nooit zou uitoefenen – vooral over Italië, kunst, seksualiteit en het huwelijk. In 1897 ging hij met de Brusselse Clara Koetlitz een vrij huwelijk aan.

Vlaanderen

Met Mesnil waren we ten dele al in Vlaanderen aangekomen. Behalve via *Van Nu en Straks* – dat we verderop uitvoerig belichten – was de anarchistische beweging in Vlaanderen omstreeks 1900 weinig invloedrijk. Daarop wijzen niet alleen het geringe aantal bladen dat zij voortbracht, maar ook het gebrek aan continuïteit in die pers. Vrijwel geen enkel tijdschrift bestond langer dan tien nummers. De meeste periodieken verschenen als verlengstuk van de B.W.P., wat betekent dat zij het werk waren van dissidente sociaaldemocraten, die al dan niet om persoonlijke redenen in het verzet traden tegen het parlementarisme van Anseele en konsoorten. De historiograaf van het anarchisme Max Nettlau nam Antwerpen als enige stad op in de annalen van het Vlaamse anarchisme van toen. Daar gaven een aantal leerlingen aan het atheneum vanaf 1896 het tijdschrift *Ontwaking* uit. Dit Antwerpse anarchisme stond net zoals het Brusselse niet los van de Vlaamse Beweging. Behalve in Antwerpen vinden wij in de jaren 90 in Vlaanderen ook enig anarchistisch leven in Gent en Mechelen. In Gent was de anarchistische stroming, rond het tijdschriftje *De Fakkel* (januari-oktober 1894), spoedig gedoemd het onderspit te delven tegen het socialisme van Anseele. De anarchistische tendens in Mechelen daarentegen was sterker.¹⁶ Onder aanvoering van Willem en Jacobus Bus, die steun vonden in het Nederlandse blad *Anarchist*, vormde een dissidente fractie van de Mechelse B.W.P. in 1893 een zogenaamde Vrije Groep. In 1894 stichtte Jacobus Bus haar spreekbuis, onder de titel *De Noodkreet. Anarchistisch-*

¹⁶ Cf. Jan Moulaert, *De vervloekte staat. Anarchisme in Frankrijk, Nederland en België 1890-1914*. Berchem, Epo, 1981, p. 117.

communistic orgaan. Het blad, dat nauwelijks een jaar bestond, kreeg al in 1897 een opvolger onder de naam *Vrijheid*, waarvan het eerste nummer een oplage haalde van 1.100 exemplaren. In Leuven werden van die periodiek 200 exemplaren verkocht, in Antwerpen 300 en in Mechelen 350.¹⁷ Nog in 1897 ging het blad ter ziele, maar al kort daarna werd het onder leiding van Frans Verbelen voortgezet als *Het Vrije Woord. Socialistisch maandblad*. De ondertitel verhulde wat het blad werkelijk beoogde: een lans breken voor het socialisme, dat – zo vond men – door de parlementaire socialisten verloochend werd. Volgens Verbelen, ex-partijvoorzitter van de Mechelse B.W.P., was het echte socialisme fundamenteel gekant tegen de staat. Na minder dan een jaar ging ook *Het Vrije Woord* al ten onder. Ook voor de anarchistische beweging in Mechelen – die, zoals in België op zoveel plaatsen het geval was, uit niets dan dissidente socialisten bestond – was de ‘bloeiperiode’ toen voorbij.¹⁸

De Eerste Wereldoorlog zou een einde maken aan de al wankelende anarchistische beweging in het hele land. Tot die anarchistische beweging voelden zich in Vlaanderen de avant-gardekunstenaars van het fin de siècle echter wel aangetrokken. Zij vonden vooral een spreekbuis in *Van Nu en Straks*, dat echter vlot verschillende stromingen combineerde. In Frankrijk stelden we een soortgelijke band tussen anarchisme en artistiek avant-gardisme vast, in tegenstelling tot Franstalig België, waar auteurs en artiesten als Georges Eekhoud, Emile Verhaeren, Edmond Picard, Octave Maus en anderen de Section d'Art van het Brusselse Volkshuis frequenteerden. Al bij al verschilde hun kunst-theoretische discours niet wezenlijk van dat van de anarchisten in Frankrijk, maar in de praktijk waren zij in de eerste plaats eminente vertegenwoordigers van de Belgische Werkliedenpartij.¹⁹

17 Idem, p. 121.

18 Later werden wel nog, evenmin lang levende, periodiekjes als *Recht door Zee*, *De Vrijdenker* of nogmaals *Het Vrije Woord* opgericht.

19 Kas Deprez en Jan Moulaert, ‘Culturele grenzen aan politieke radicalisering? Het anarchistisch flamingantisme van de Vlaamse avant-garde tijdens het fin-de-siècle’. Ongepubliceerde paper. Voor een grondige studie van het anarchisme in België, zie Jan Moulaert, *Rood en zwart. De anarchistische beweging in België 1880-1914*. Leuven, Davidsfonds, 1995.

1897 een
aalde van
kocht, in
ar al kort
e *Woord*.
ogde: een
ocialisten
W.P., was
jaar ging
echelen -
ocialisten

ische be-
aanderen
ij vonden
romingen
e en artis-
en arties-
a anderen
ilde hun
Frankrijk,
rs van de

ogmaals *Het*
amingantis-
ndige studie
België 1880-

VII.

Eugeen Van Mieghem (1875-1930)

Meisje op een bank

zwart krijt, jan. 1903, 15.1 x 9.4 cm

4. ANARCHISME EN FLAMINGANTISME (1893-1901). VAN NU EN STRAKS EN DE JONGE AUGUST VERMEYLEN

Van Nu en Straks

Voor de verspreiding van het anarchistische ideeëngoed in Vlaanderen aan het eind van de negentiende eeuw heeft vooral het artistiek vernieuwende¹ tijdschrift *Van Nu en Straks* (1893-1901) gezorgd. Het blad deed dit op een explosieve, krachtige wijze, en wel vooral gedurende één jaargang (1896). Van het eerste nummer tot het laatste evenwel ademde *Van Nu en Straks* vernieuwing, waardoor het blad als exponent van een historische breuk beschouwd kan worden. Het literaire *renouveau* dat *Van Nu en Straks* inluide kan niet los gezien worden van de sociaal-politieke revolutionaire golven die onze contreien toentertijd overspoelden. Aan de esthetische vernieuwing lag een nieuwe levens- en maatschappijvisie ten grondslag die de bestaande politieke antagonismen (katholieken-liberalen, papen-geuzen) doorkruiste: de toenemende polarisering tussen een conservatieve en autoritaire houding van katholieken en liberalen tegenover een revolutionaire en democratische conceptie van radicale liberalen en anarchisten, en later, socialisten en christendemocraten.² Aldus ademt de beweging van *Van Nu en Straks* een sfeer van opstandigheid en verzet uit; het nieuwe tijdschrift was, naar het woord van Herman Teirlinck, een 'gewelddadige actie tegen een verstorven tijdgeest'³. Als platform voor avant-gardekunstenaars – zowel schrijvers, schilders als illustratoren – introduceerde *Van Nu en Straks* een kosmopolitisch ideeëngoed dat Vlaanderen moest opstuwten in de vaart der volkeren. Hiertoe wilde het tijdschrift aanknopen bij nieuwe artistieke tendensen die in Brussel en in het buitenland al eerder waren doorgebroken.

August Vermeylen (1872-1945), stichter en leider van *Van Nu en Straks*, vond het Vlaamse cultuurleven in de jaren negentig maar bekrompen, 'bleek, zonder

1 Dit is het klassieke beeld, dat het afgelopen decennium wel enigszins werd gerelativeerd. Zo stelde Anne Marie Musschoot vast dat een meer genuanceerde kijk op *Van Nu en Straks* ruimte moet laten voor 'continuïteit, voor scherplichtigheid aan voorgangers en aan eigentijdse binnen- en buitenlandse voorbeelden in diverse disciplines' ('Woord vooraf', in: Raf de Bont e.a. (red.), *Niet onder één vlag. Van Nu en Straks en de paradoxen van het fin de siècle*. Gent, KANTL, 2005, p. VII). Ook Piet Couttenier, specialist 19de-eeuwse literatuur, zet in de jongste, door de Taalunie geïnitieerde, literatuurgeschiedenis vooral het vernieuwende van *Van Nu en Straks* in de verf, al lijkt hij de breuk die het tijdschrift bracht aan het einde van zijn stuk te willen relativeren: 'De impact van *Van Nu en Straks* was overigens zo doorslaggevend dat het tijdschrift en het oprichtingsjaar 1893 gaandeweg werden voorgesteld als een mijlpaal en keerpunt, in die mate zelfs dat het de blik op wat eraan voorafgaat heeft verduisterd' (Willem van den Berg en Piet Couttenier, *Alles is taal geworden. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1800-1900*. Amsterdam, Bert Bakker, 2009, p. 722).

2 Vgl. Raymond Vervliet, 'Van Nu en Straks 1893-1901', in: Mathieu Rutten en Jean Weisgerber (red.), *Van 'Arm Vlaanderen' tot 'De voorstad groeit'. De opbloei van de Vlaamse literatuur van Teirlinck-Stijns tot L.P. Boon (1888-1946)*. Antwerpen, Standaard Uitgeverij, 1988, p. 78. Vervliets tekst geldt nog steeds als het standaardoverzicht over *Van Nu en Straks*. Veel informatie vindt de lezer ook in: Raf de Bont, Geraldine Reymanants en Hans Vandevoorde (red.), *Niet onder één vlag. Van Nu en Straks en de paradoxen van het fin de siècle*. Gent, KANTL, 2005.

3 Herman Teirlinck, 'Vermeylens eenheid', in: *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, jg. 9 (1955), nr. 8, p. 822.

passie, zonder groot verlangen⁴. Als jongeling sprak hij met superieur misprijzen over de massa met haar vooroordelen en afgeleefde dogma's, haar burgerlijkheid. Als jongere die 'zich vrij maakte van alle vooroordelen', spuwde Vermeyleen zijn gal uit over het domme publiek, zoals Willem Kloos en Lodewijk van Deysel dit hem al hadden voorgedaan, omdat het gekneveld lag in een dwangbuis van versleten burgerlijke opvattingen en dogmatische moraalstelsels.⁵ Samen met vriend en medeleerling aan het atheneum Jacques Mesnil (cf. supra) voelde Vermeyleen zich bijzonder aangetrokken tot de vernieuwing van het artistieke leven in Brussel. De hoofdstad was in die tijd het brandpunt geworden van avant-garde. In een relatief welvarende context van koloniale en economische expansie zocht de intellectuele elite aldaar, zowel de Franstalige als de Nederlandstalige, naar de expressie van haar identiteit ten opzichte van de dominante centra Parijs en Amsterdam.⁶ De Wagnerconcerten in de Muntchouwburg lokten massa's volk en via de tentoonstellingen van Les XX en later La Libre Esthétique konden impressionisme, symbolisme en art nouveau in België doorbreken. Succesrijke artiesten uit deze avant-gardekringen waren onder vele anderen James Ensor, Fernand Khnopff, Félicien Rops en Théo van Rysselberghe. Er lag in de toenmalige cultus van Wagners muziek een element van revolutionaire maatschappelijke bewustwording. Een soortgelijke revolutie tegen al wat doctrinair en burgerlijk was bezielde de vernieuwingsdrang van de beeldende kunstenaars.⁷ Velen van hen lieten zich inspireren door de baanbrekende ideeën van William Morris, Walter Crane en John Ruskin, kunstenaars die streefden naar een nieuw evenwicht tussen artistiek individualisme en revolutionaire gemeenschapszin. Ze wilden het artistieke in het dagelijkse leven binnenbrengen. Vermeyleen droomde zijn nieuwe blad in de eerste plaats als een Vlaamsgezind maatschappijkritisch tijdschrift. Hij streefde naar een nieuw sociaal humanisme, dat een ethische en maatschappelijke ommekeer teweeg zou brengen.⁸ Daarbij was de anarchistische idee niet ver weg, zoals ook een brief aan Emmanuel de Bom uit oktober 1893 ondubbelzinnig laat zien:

- 4 August Vermeyleen, geciteerd in: Raymond Vervliet, 'Van Nu en Straks. De geschiedenis van een baanbrekend tijdschrift in Vlaanderen', in: Frank De Crits (red.), *Brussel en het fin-de-siècle. 100 jaar Van Nu en Straks*. Antwerpen/Baarn, Houtekiet, 1993, p. 9.
- 5 Albert Westerlinck, *De wereldbeschouwing van August Vermeyleen*. Antwerpen, De Vries/Brouwers, s.a., p. 11.
- 6 Vgl. Georges Sion & Jean Weisgerber, 'The literary scene', in: René Bryssinck, Marina Boudart & Michel Boudart (red.), *Modern Belgium*. Brussel, Modern Belgium Association, 1990, p. 461-462.
- 7 Vgl. Raymond Vervliet, 'Van Nu en Straks 1893-1901', p. 94.
- 8 Wij maken hier abstractie van de tweedeling, zelfs tegenstelling die te maken valt tussen socialistisch en anarchistisch denken in de betreffende periode. Zoals Jan Moulaert schreef, zijn beide stromingen op een bepaald moment water en vuur geweest, waarbij de artistieke avant-garde in Vlaanderen (in tegenstelling tot die in Franstalig België) geenszins gecharmeerd was door het politieke socialisme. Cf. Jan Moulaert, 'Kunst, anarchisme en socialisme in het fin de siècle', in: David Gullentops en Hans Vandevoorde (red.), *Anarchisten rond Emile Verhaeren* (red.). Brussel, VUBPRESS, 2005, p. 21-44. Niettemin is het perfect verdedigbaar om die tegenstelling niet in acht te nemen als het gaat over Vermeyleens revolutionaire project: dat was in de eerste plaats sociaal gericht én anarchistisch. Zie ook noot 52.

Dat programma [van *Van Nu en Straks*] staat in nauw verband met anarchie, en moest ik dat in een reeks voordrachten uitleggen, ik zou beginnen met een voordracht te geven over 'La Conquête du Pain' van Kropotkine.⁹

Een jaar later¹⁰ berichtte *Van Nu en Straks*-medewerker Alfred Hegenscheidt, die in de tweede reeks van *Van Nu en Straks* Cyriel Buysse als redacteur zou vervangen, aan Vermeylen dat *La société mourante et l'anarchie* van Jean Grave clandestien in België werd herdrukt en dat hij er propaganda voor maakte. Hij vermoedde evenwel dat Vermeylen het werk al bezat, wat laatstgenoemde zou bevestigen.¹¹ Volgens de redactiesecretaris van *Van Nu en Straks*, Gustaaf Schamelhout, was het door het Belgische gerecht in beslag genomen, maar had iedereen het in zijn bezit.¹² Ook volgens Schamelhout hield Vermeylen het meest van *La douleur universelle* van Sébastien Faure.¹³ In het bijzonder *L'Art Moderne* en *La Jeune Belgique* (beide opgericht in 1881) hebben model gestaan voor de vernieuwende kijk van de *Van Nu en Straks*'ers op kunst en literatuur. In deze Frans-Belgische tijdschriften klonk, in navolging van die van de Franse symbolisten, een intens geluid van literaire en sociale revolte op. *L'Art Moderne* verwelkomde *Van Nu en Straks* overigens enthousiast als 'La Jeune Belgique de la littérature néerlandaise'.¹⁴ *Van Nu en Straks* inspireerde zich evenwel vooral op de programmaverklaring van *La Société Nouvelle* (met als ondertitel *Revue internationale – Sociologie, Arts, Sciences, Lettres*), het maandblad dat Fernand Brouez in 1884 had gesticht. Vermeylen en zijn vrienden zagen in dit manifest maar al te goed hun eigen verlangen weerspiegeld:

Nous voulons faire une œuvre absolument honnête, une œuvre humanitaire au-dessus de toute idée de parti, où se rencontreront tous ceux qui savent que la société souffre et qui veulent un avenir meilleur.¹⁵

Het wekt dan ook geen verwondering dat Vermeylen later zou schrijven, dat 'de wegen van de beweging [...] meer bepaald [werden] door het inheemse, Frans-Belgische voorbeeld, dan door invloeden uit Holland'.¹⁶ De radicale vernieuwing die *De Nieuwe Gids* daar had gebracht, was immers gegroeid vanuit een andere kunstopvatting. Ver-

9 *Het ontstaan van Van Nu en Straks, een brieveneditie 1890-1894*. Ingeleid en van aantekeningen voorzien door L. van Dijck, J.P. Lissens en T. Saldien. Deel teksten, Antwerpen, Centrum voor de Studie van het Vlaamse Cultuurleven, 1988, brief 371.

10 Brief van 16 december 1894.

11 Vermeylen bevestigde in zijn antwoord van 30 december dat het boek bij hem op de plank stond.

12 Ik citeer hier woordelijk Hans Vandevoorde, 'Een aristo-anarchist. Karel van de Woestijne en het anarchisme', in: *Brood en rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, 1999, nr. 4, p. 9. De gegevens over Vermeylens anarchistische boekenkast komen eveneens uit dit artikel.

13 *Gedenkboek A. Vermeylen*. Brugge, Comité gedenkboek, 1932, p. 113.

14 Vic Nachtergaele, 'La réception du symbolisme franco-belge en Flandre', in: *Œuvres et Critiques*, 17, 1992, p. 23.

15 Geciteerd in: Vic Nachtergaele, art. cit., p. 11.

16 August Vermeylen, *De Vlaamse letteren van Gezelle tot heden*, in: *Verzameld Werk*, deel 3, Brussel, Manteau, 1953, p. 638-639.

meyleen zag geen heil in het strenge artistiek-individualistische credo van Kloos en zijn volgelingen.¹⁷

De drift tot vernieuwing van *Van Nu en Straks* komt al tot uiting in de titel, die ontleend is aan het boek *La littérature de toute à l'heure* van de Franse symbolistische dichter en essayist Charles Morice. Buitengewoon was ook de lay-out van het tijdschrift, verzorgd door Henry van de Velde. Deze nieuwe aandacht voor de vorm wordt ook beklemtoond in het vaak aangehaalde prospectus, dat de bedoelingen helder uiteenzet:

'Van Nu en Straks' heeft een tweevoudig doel.

Het wil vooral wezen: het tot nu toe ontbrekende tijdschrift der jongeren uit Zuid-Nederland, eene uiting van het willen en denken der laatstgekommenen, – zonder aesthetische dogmata, zonder school-strekking – een vrij voorhoede-orgaan gewijd aan de kunst van Nu, nieuwsgierig naar de kunst-nog-in-wording – die van Straks – hier en in 't buitenland.

Die uitgave zal ook een werk vormen van boek-kunst, door kunstenaars stoffelijk verzorgd – onder leiding van Henry van de Velde – en waarin zoo weinig mogelijk aan 't werktuigelijk industriële [sic] zal worden overgelaten.¹⁸

Het opvallende prospectus reflecteerde al formeel de breuk met de traditie. Volgens essayist Arthur Cornette zal het vele lezers de wenkbrauwen hebben doen fronsen:

[...] daar werd een tijdschrift aangekondigd op een blad geel papier dat er uitzag als de omslag van een pakje karavaan-thee, versierd met een zonderling, rood, cabilistiek [sic] merk, grillig als een Tartaarsche zegel.¹⁹

Maar vooral ook inhoudelijk weerspiegelde het prospectus vernieuwing. Opvallend genoeg werden de nieuwe literair-esthetische opvattingen niet scherp omlijnd en enkel negatief aangeduid: 'zonder esthetische dogmata, zonder school-strekking'. In deze kordate negatie van elke vorm van dogmatische gezagsuitoefening en van literaire institutionalisering en anderzijds in de beklemtoning van de onbepaalde vrijheid van de individuele, artistieke en filosofische expressie lag reeds impliciet de individualistisch-an-

17 Wel wees Vermeylen op het grote belang van het Nederlandse tijdschrift voor de ontwikkeling van het literaire taalgevoel van de Vlaamse jonge schrijvers uit die tijd en stelde hij zijn tijdschrift open voor een ruime medewerking uit Nederlandse hoek. Zie voor de Noord-Nederlandse bijdragen Raymond Vervliet, 'Van Nu en Straks 1893-1901', p. 84.

18 Geciteerd in o.m. *Van Nu en Straks 1893-1901. Een vrij voorhoede-orgaan gewijd aan de kunst van Nu, nieuwsgierig naar de kunst-nog-in-wording – die van Straks. Bloemlezing ingeleid en toegelicht door Anne Marie Musschoot met een woord vooraf door A. van Elslander*. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1982, p. XVII; A.M. Musschoot, 'De beweging van "Van Nu en Straks"', in: *Culturele geschiedenis van Vlaanderen. Deel 9. Literatuur. De twintigste eeuw*. Deurne, Baart, 1983, p. 9; A.M. Musschoot, 'Het tijdschrift Van Nu en Straks: vernieuwing in Vlaanderen', p. 13; Raymond Vervliet, *De literaire manifesten van het fin de siècle in de Zuidnederlandse periodieken 1878-1914*. Wetteren, Universa, 1982. RUG, Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en de Wijsbegeerte, deel II, p. 297; en R. Vervliet, 'Van Nu en Straks', p. 80.

19 Raymond Vervliet, 'Van Nu en Straks. De geschiedenis van een baanbrekend tijdschrift in Vlaanderen', p. 17.

archivistische revolte vervat tegen het burgerlijke levenspatroon.²⁰ De Antwerpse literator en tekenaar Edmond Van Offel herinnerde zich meer dan een halve eeuw later nog zijn ontroering toen hij eindelijk het eerste nummer van het blad in handen kreeg:

Eindelijk de eerste aflevering. Kostbaar drukwerk – nog een rariteit, te dien tijde, bij ons – met linieere [sic] versiering van H. van de Velde. 't Was een prestatie. De reuk van 't papier en de inkt deed ons hart popelen. Wij konden onze handen er niet van af houden. Lieten we het precieuse ding los, om aan den daagschen arbeid voort te doen, na een tijdeken gingen we 't weer eens betasten en, van her, elke bladzijde onderzoeken. 't Was een gebeurtenis voor ons.²¹

Vrijwel alle coryfeeën uit de art nouveau zouden bijdragen tot de vormgeving van het nieuwe tijdschrift, wat het tot een bibliofiel unicum maakte. Voor buitentekstplaten, titelhoutsnedes, sierletters en vignetten kon Vermeylen niet alleen een beroep doen op Belgische kunstenaars als James Ensor, Willy Finch, Victor Hageman, Constantin Meunier, George Minne en Théo van Rysselberghe, maar ook op Nederlandse artiesten als Richard Nikolaas Roland Holst (echtgenoot van Henriette en oom van Adriaan), de overleden Vincent van Gogh, Johan Thorn Prikker, Jan Toorop en Jan Veth.²² De tweede reeks van het tijdschrift, tussen 1896 en 1901 uitgegeven bij Buschmann te Antwerpen, zou er overigens minder luxueus uitzien. Het allereerste nummer kwam van de pers in Brussel op 26 maart 1893. Naast stichter August Vermeylen behoorden Emmanuel de Bom, Cyriel Buysse en Prosper van Langendonck tot de redactie. Buysse's betrokkenheid bij het tijdschrift was daarbij evenwel vooral een papieren redacteurschap.²³ Henry van de Velde verzorgde het opvallende titelvignet, dat het streven van de nieuwe generatie symboliseerde: binnen een kader, vol kronkelige lijnen, bevinden zich nog net de woorden 'Van Nu', terwijl daar vlak tegenover, net buiten het kader, de woorden 'en Straks' staan. Hiermee moest worden gesuggereerd dat het tijdschrift openstond voor alle kunst: de hedendaagse zowel als de toekomstige, de traditionele zowel als die buiten de gevestigde kaders. Van de Velde had ook een grote hand in de samenstelling van het derde nummer, dat geheel aan Vincent van Gogh was gewijd. Het was een aardig staaltje van durf en rebellie om in 1893, in navolging van de *Mercure de France* en naar aanleiding van de Van Gogh-tentoonstelling in Amsterdam in de winter van 1892-'93²⁴, een hele aflevering te wijden aan een kunstenaar tegen wie de officiële kritiek nog steeds niet was uitgeraasd.²⁵

20 Raymond Vervliet, 'Van Nu en Straks 1893-1901', p. 81.

21 Edmond Van Offel, *Antwerpen 1900*. Antwerpen, De Sikkels, 1950, p. 34.

22 Voor alle namen: zie o.m. *Van Nu en Straks 1893-1901. Een vrij voorhoede-orgaan gewijd aan de kunst van Nu, nieuwsgierig naar de kunst-nog-in-wording – die van Straks. Bloemlezing ingeleid en toegelicht door Anne Marie Musschoot met een woord vooraf door A. van Elslender*, p. XXXXX.

23 Vrij recent werd dit nogmaals uitvoerig aangetoond door Joris van Parys in: *Het leven, niets dan het leven. Cyriel Buysse en zijn tijd*. Antwerpen/Amsterdam, Houtekiet/Atlas, 2007, p. 169-206, hoofdstuk 5: 'Niet van Straks'.

24 Meer bepaald van 15 december 1892 tot 5 februari 1893.

25 Raymond Vervliet, 'Van Nu en Straks. De geschiedenis van een baanbrekend tijdschrift in Vlaanderen', p. 19.

VIII.

Eugeen V.

Zakken
sanguine.

iterator
nog zijn

tijde, bij
De reuk
niet van
id voort
bladzijde

van het
stplaten,
ep doen
nstantin
artiesten
driaan),
eth.²² De
mann te
er kwam
hoorden
Buysse
edacteur-
even van
bevinden
er kader,
ijdschrift
ditionele
and in de
s gewijd.
g van de
nsterdam
tegen wie

de kunst van
geelicht door

an het leven.
5: 'Niet van

deren', p. 19.

VIII.

Eugeen Van Mieghem (1875-1930)

Zakkenmaakster

sanguine, 1922, 14.7 x 17.8 cm

Zoals het titelvignet van het tijdschrift duidelijk moest aangeven dat de nieuwe generatie oog wilde hebben voor het artistieke leven van *Straks*, moest het dus ook duidelijk maken dat de nieuwlichters de band met het *Nu* en de traditie niet wilden doorknippen. De contemporair overheersende kunst wortelde in de traditie van de negentiende eeuw, waartoe onder meer ook de roemrijke literatuur van de West-Vlaamse school behoorde, met als voormannen Guido Gezelle, Hugo Verriest en Albrecht Rodenbach. Vermeylen liet die in zijn tijdschrift ruim aan bod komen. We kunnen deze openheid tekenend noemen voor *Van Nu en Straks*, dat zijn programma 'zonder esthetische dogmata, zonder school-strekking' volop waarmaakte. Eigenlijk vormde de beweging meer een verzameling van persoonlijkheden dan een groep met een vastomlijnd programma. In *Van Nu en Straks* konden vrijzinnigen en katholieken vrij naast elkaar optreden, en zowel symbolisten als naturalisten mochten in het blad publiceren.²⁶

De eerste reeks van *Van Nu en Straks* (1893-1894) werd vooral volgeschreven door de redactie, die in de tweede jaargang in drie programmatische opstellen haar doelstellingen uiteenzette: 'Herleving der Vlaamsche poëzij' van Prosper van Langendonck, 'De Kunst in de vrije gemeenschap' van August Vermeylen en 'Rythmus' van Alfred Hegenscheidt. Deze stukken bleken 'alle drie een nieuwe grote golving van het leven aan te kondigen, waarbij de bestaande orde in het niet verzinken en een nieuwe synthese dagen zou'.²⁷ Ten dele in navolging van Pjotr Kropotkin maar vooral van kunstfilosofen als John Ruskin en William Morris (cf. supra) propageerden de nieuwe opvattingen het ideaal van de kunstenaar die in dienst staat van de gemeenschap. Deze nagestreefde eenheid van persoon en gemeenschap steunde op een intuïtieve levenshouding, die religieus-pantheïstisch en vitalistisch van aard was.²⁸

Met het debuut in de tweede reeks (1896-1901) van Karel van de Woestijne, Stijn Streuvels en Herman Teirlinck voltrok de literaire vernieuwing zich definitief. Tegelijk werd het tijdschrift radicaler revolutionair. Vermeylen had deze radicalere koers al in 1895, toen hij in Berlijn studeerde, voor ogen, zo lezen we in een brief aan wapenbroeder Emmanuel de Borm:

Ik zie meer dan ooit dat het geweten van Vlaanderen moet opgeschud, gebrutaliseerd worden, opdat het ineens in bewustzijn opgroeit; een Sturm-en-Drang, een wreede critiek van al wat bestaat, dat de mensen dwingt te denken, dat is zeker,

26 August Vermeylen zou die openheid trouwens zijn hele leven nastreven: toen hij zowat vijftig jaar later plannen maakte voor *Diogenes* – het latere *Nieuw Vlaams Tijdschrift* – wilde hij in de overwegend socialistische en vrijzinnige redactie per se ruimte vrijhouden voor de katholiek Gaston Eyskens (zie brief van August Vermeylen aan Fernand Toussaint van Boelaere d.d. 23-10-1944).

27 August Vermeylen, o.c., p. 644.

28 Raymond Vervliet, 'Van Nu en Straks 1893-1901', p. 96. Van Langendonck was wel de enige die nog een uitdrukkelijk transcendent Godsbegrip huldigde. Maar ook zijn denken past in het 'rythmus'-kader dat in het bijzonder Vermeylen had uitgetekend. Voor een explicitering zie o.m. het genoemde artikel van Vervliet.

zeer zeker en vast noodzakelijk (en daarvoor kan alleen de anarchie gebruikt worden, met haar absoluut criticisme en haar positief geloof) [...]'²⁹

Ook had Vermeylen, hoewel hij later zou beweren nooit te hebben gedweept met Kropotkin, al twee jaar eerder een voordracht willen geven over diens boek *La conquête du pain* (1892). Fernand Toussaint, vriend van Vermeylen en eveneens *Van Nu en Straks*-medewerker, meende dat het aan secretaris Schamelhout 'te wijten [was] dat in die tweede reeks enkele opstellen voorkomen die geen andere betekenis hebben dan uitvoerig – en hartstochtelijk – verslag te doen van zienswijzen en gedragingen van sociaal-democratische en anarchistische leiders of groepen op partij-congressen'³⁰. Schamelhout beschouwde zichzelf in die periode overigens als anarchist en werd ook zo bekeken.³¹ In de tweede reeks werd literatuur nauwer verbonden met sociale kwesties en kregen verschillende stukken inderdaad een sterke anarchistische inslag. Eerder belichtten we al Jacques Mesnil's ophefmakende opstel 'Le Mouvement anarchiste', dat in vertaling in het tijdschrift verscheen.³² Die tekst belichaamde de nieuwe programma-verklaring van het tijdschrift, volgens dewelke 'Aan het behandelen van intellectuele vraagstukken en het bevestigen van ons Vlaamsch volkseigen [...] voortaan een ruime plaats [zou] gegund worden'.³³ Ook andere bijdragen van Mesnil, bijvoorbeeld het artikel 'De socialistische partij en haar drijfveren', verder een bespreking van Kropotkin's *Memoirs of a revolutionist* en een uitvoerig stuk getiteld 'Het vrij huwelijk', evenals de artikelen van Max Nettlau (over Mikhail Bakoenin), Ferdinand Domela Nieuwenhuis ('Een omkeer in de zedelijke begrippen' en 'Het Internationaal Congres te Londen in 1896') en Christiaan Cornelissen (over 'De Kommunistische Beweging in Holland') wijzen op een intense anarchistische belangstelling. De *Memoirs of a revolutionist* van

29 Brief van Vermeylen uit Berlijn aan Emmanuel de Bom d.d. 26-01-1895. Afgedrukt in Raymond Vervliet, *Also sprach Dr. Vermeylen. Brieven van August Vermeylen uit Berlijn en Wenen (1894-'96)*, in: *Nieuw Vlaams Tijdschrift*, 1972, jg. 25, p. 911; citaat ook in: R. Vervliet, 'Van Nu en Straks 1893-1901', p. 86.

30 F.V. Toussaint van Boelaere, *Spiegel van Van Nu en Straks*. Brussel, Manteau, 1943, p. 224.

31 Zelfs de politie volgde hem als zodanig, wat blijkt uit een brief van de Antwerpse dichter en latere volkskundige Victor de Meyere aan Schamelhout d.d. 28-9-1895, kort voor het opstarten van de tweede reeks van *Van Nu en Straks*: '[ik ga] mijn [sic] een tijd stilhouden op gebied van anarchie – om de aandacht op mij niet meer te trekken. Ik doe dit voor mijn vader en mijn broeder die er zouden kunnen door lijden in hun betrekking, te meer dat ik nu weet dat mijn naam met diegenen van Schamelhout en De Bom en zelfs Hageman vermeld is in een rapport der politie, waarin o.a. deze regel voorkomt: Plusieurs de ces messieurs, que nous croyons être en relation avec les ouvriers anarchistes se réunissent toujours chez le docteur Schamelhout et sortent alors vers 10 heures pour conduire à la gare un jeune homme qui prend dernier train [sic] pour Bruxelles. Die jeune homme zou ik dus zijn? Dit schijnt mij bijna ongeloofbaar, was het mijn broer niet die het zegde ik zou er geen recht op geven. Maar nu weet ik dat het waar is, zelfs heeft de Pr[ocureur] des Konings dagelijks telefoongesprekken met de Procureur generaal over die zaken. Deze laatste vraagt de lijst der antwerpsche gekende an[archisten] met renseignements. Ge ziet dat wij allen voorzichtig moeten zijn en De Bom wel het meest, daar hij de enige is die eronder kan lijden.' (Geciteerd in: Raf De Bont, *Van literaire avant-garde tot raswetenschap. Gustaaf Schamelhout (1869-1944)*. Brussel, Verhandelingen van de Koninklijke Vlaamse Academie van België voor Wetenschappen en Kunsten, Nieuwe Reeks, nr. 6, Paleis der Academiën, 2002, p. 45-46.)

32 Publicatie in het nr. 3-4 van jaargang 1896.

33 Geciteerd in Anne Marie Musschoot, 'Het tijdschrift Van Nu en Straks: vernieuwing in Vlaanderen', p. 15 en in Raymond Vervliet, 'Van Nu en Straks 1893-1901', p. 87.

Kropotkin zouden zelfs in *Van Nu en Straks* verschenen zijn, als ze niet plots waren verdwenen.³⁴ De nieuwe koers kwam vooral tot uiting in Vermeylens provocerende opstel 'Kritiek der Vlaamsche Beweging', dat de tweede reeks van het tijdschrift opende en een hele polemiek op gang bracht. Na lectuur van dit stuk trok Van Langendonck zich uit de redactie terug³⁵ en zegden heel wat lezers hun abonnement op. Verderop komen wij op dit ophefmakende essay terug.

Het programma van *Van Nu en Straks* is goed te vatten met de term 'synthese': het tijdschrift bracht een synthese van verschillende literaire stromingen (naturalisme, impressionisme en symbolisme) maar ook van anarchistisch individualisme én maatschappelijke betrokkenheid, van kosmopolitisme én Vlaams identiteitsbewustzijn, van kunst en gemeenschap, van de decadente verzen van Karel van de Woestijne enerzijds en de economische inzichten van Jules Mac Leod en Lodewijk de Raet anderzijds.³⁶ Het streven naar synthese weerspiegelde zich in een opmerkelijke tolerantie, zowel in linguïstisch als in esthetisch en wereldbeschouwelijk opzicht. De anarcho-socialist Vermeylen liep hoog op met Gezelle en kon rustig getuigen: 'Den dichter dien wij erkenden als onzen voorman was Rodenbach'. Ernest Claes vertelde ooit dat hij Vermeylen hoorde spreken op een 'grootsche huldiging van Pastor Verriest te Ingooigem, onvergetelijk voor allen die er deelnamen. En hij sprak daar een woord dat ik heb onthouden: "Gij, Verriest, zegde Vermeylen, hebt ons nooit van elkaar gerukt." Ik meen dat er op August Vermeylen zelf geen schooner woord kan toegepast worden,' aldus Claes.³⁷ Synthese en tolerantie dus: als dusdanig betekende het aantreden van de *Van Nu en Straks*-generatie meer dan een nieuwe literaire trend. De beweging ademde een sfeer van anarchisme en sociaal humanisme, van verzet én pacifisme.

De jonge August Vermeylen

Het programma van *Van Nu en Straks* bleef bij zijn anarchistische en kosmopolitische streven dus sterk verbonden met de Vlaamse ontvoogdingsstrijd. Dit valt het duidelijkst af te lezen uit de opstellen die de stichter van het tijdschrift, August Vermeylen, in het tijdschrift publiceerde. Zij hadden een diepgaande invloed op de Vlaamse Beweging. Het kan niet genoeg worden beklemtoond dat Vermeylens ijver voor de Vlaamse zaak een onderdeel was van een veel omvattendere strijd, met name een grondige sociale omwenteling. Flamingantisme en anarchisme gingen bij hem hand in hand. Over de anarchistische inslag van *Van Nu en Straks* schreef Vermeylen jaren na zijn tijdschrift

34 Hans Vandevoorde, "'En ce temps de chevaleresque idéologie". Het "erotisch anarchisme" van Georges Eekhoud', in: David Gullentops en Hans Vandevoorde (red.), *Anarchisten rond Emile Verhaeren* (red.), Brussel, VUBPRESS, 2005, p. 139.

35 Na enkele maanden zou Van Langendonck op zijn stappen terugkomen. Zie hierover Raymond Vervliet, 'Van Nu en Straks 1893-1901', p. 88 en p. 199.

36 Vgl. Marcel Janssens, 'Het legaat van Van Nu en Straks', in: Id., *Met groter L. Van Couperus tot Claus*. Leuven, Davidsfonds, 1994, p. 81.

37 Ernest Claes, geciteerd in: Marcel Janssens, 'Het legaat van Van Nu en Straks', p. 86.

samenvattend in zijn literatuurgeschiedenis *Van Gezelle tot Timmermans* (1923, later herdrukt als *Van Gezelle tot heden*):

Onder de vrienden, door wier zorg *Van Nu en Straks* uitgegeven werd, waren haast allen het anarchistische ideaal toegedaan. Geen dat machtiger toentertijd de intellectuele jeugd aantrok, zowel te Brussel, waar Elisée Reclus vertoefde, als in de Parijse kringen: verscheidene bomaanslagen hadden toch dit resultaat gehad, dat men zich fel voor de anarchistische denkbeelden ging interesseeren. Kropotkin werd druk gelezen, al dweepten wij nu juist met hem niet. Uitgaande van de beschouwingen van Walter Crane en William Morris droomde Henry van de Velde van een nieuwe gemeenschapskunst rijzend in het teken van een al-bevrijdend communisme. Tegelijk wies de invloed van Ibsen en Nietzsche, en over Nietzsche grepen we naar Stirner en de revolutionaire geschriften van Richard Wagner [...].³⁸

Hieraan kan nog Feuerbach worden toegevoegd, wiens teksten Vermeylen aanzetten tot atheïsme, en die via zijn afrekening met Hegel de wegbereider is geweest voor het revolutionaire Duitse denken in de tweede helft van de 19de eeuw (Stirner, Wagner, Nietzsche, Marx). Ook Jacques Mesnil heeft zonder twijfel een sterke greep gehad op de jonge Vermeylen. Kijken we naar de literaire invloeden, dan zien we dat Vermeylen zijn 'combattieve anti-maatschappelijkheid' (Albert Westerlinck) niet zozeer ontleende aan de Nederlandse Tachtigers, maar wel aan de grote romantici en realisten (Heine en Multatuli, Flaubert en Ibsen) en aan het opstandige *La Jeune Belgique*. Vermoedelijk zijn vooral de essays van Richard Wagner – *Die Kunst und die Revolution* (1849), *Das Kunstwerk der Zukunft* (1850), *Oper und Drama* (1851) en *Kunst und Religion* (1880) – de eerste aanzet tot Vermeylens individualistische wereldbeschouwing geweest. Wagner kantte zich in naam van de vrijheid tegen elke beperking van het individu door godsdienstige of welke censuur ook. Hij achtte een omwenteling van het maatschappelijke bestel nodig om onbeperkte vrijheid voor de mens te veroveren en een nieuwe en vrije kunst in een nieuwe, vrije gemeenschap te doen ontstaan.³⁹ De verspreiding van Wagners gedachtegoed via *Van Nu en Straks* werd vooral bewerkstelligd door Alfred Hegenscheidts opstel 'Rythmus' en diens sonnettencyclus 'Muziek en leven' (1894).⁴⁰ Dezelfde Wagneriaanse vrijheidscultus, geschraagd door het idee van het soevereine individu, staat centraal in de filosofie van Nietzsche, die bovendien voeding gaf aan Vermeylens afkeer voor de massa, waarboven – in deze visie – de grote persoonlijkheid verheven is.

Vooralsnog moet uit Vermeylens citaat Max Stirner naar voren worden gehaald. De Brusselaar Vermeylen maakte met diens theorieën kennis tijdens zijn studietijd in

38 August Vermeylen, o.c., p. 642.

39 Albert Westerlinck, o.c., p. 53. Zie voor de invloed van Wagner het uitvoerige standaardwerk van Karel Wauters, *Wagner en Vlaanderen 1844-1914. Cultuurhistorische studie*. Gent, Koninklijke Vlaamse Academie voor Taal- en Letterkunde, 1983.

40 Anne Marie Musschoot, 'De beweging van "Van Nu en Straks"', p. 15.

Berlijn en Wenen in 1894-'95. Hij had toen net een persoonlijkheids crisis zo goed als overwonnen, die zich in de periode 1890-'93 had gemanifesteerd onder invloed van vooral de Franse post-Baudelairiaanse literatuur. Het waren jaren geweest van geestelijke bewustwording, die bij hem, in tegenstelling tot bijvoorbeeld Karel van de Woestijne, relatief gauw tot een nieuwe eenheid zou leiden. 'Van uit de innerlijke verwarring, de stuurloze en koortsige aanvoelingen van het tijdgewricht, met zijn zwijmelen tussen extremen van stervens-onrust en geboortedrang, zocht hij naar een vast en helder beginsel, waarop hij zijn geestelijk leven opbouwen kon.'⁴¹ Toen Vermeulen in Berlijn aankwam, had deze nieuwe synthese al gestalte gekregen en zich veruitwendigd in de programmatische opstellen in de eerste jaargang van *Van Nu en Straks*. Hij had zich resoluut gekeerd tegen het positivisme en materialisme en was meer open gaan staan voor psychische verschijnselen en voor de symbolistische levens- en kunstbeschouwing. Het opvallendste aspect in deze nieuwgevonden eenheid was de klemtoon op de autonomie van de menselijke individualiteit en haar recht op vrije ontplooiing.⁴² 'Ik ben eerst en vooral ik, een mensch', zal Vermeulen iets later in zijn 'Kritiek der Vlaamsche Beweging' schrijven.

Dit personalisme was al in Vermeulens debuutgeschriften aanwezig – al in zijn eerste opstellen had hij het opgenomen voor de vrijheid van de enkeling – maar krijgt pas zijn volle ontplooiing in de essays uit 1894. Stirners filosofie heeft deze visie verder uitgediept en versterkt. Egoïsme, eigenliefde, autonomie van het ik, de mens als schepper van zichzelf: dit zijn de grote denklijnen in Stirners hoofdwerk *Der Einzige und sein Eigentum*. Zijn filosofie is wezenlijk atheïstisch en ateleologisch. Alleen het feit dat de mens op de wereld geplaatst is, telt; noch zijn oorsprong noch zijn einddoel hebben een zin. Stirner zoekt fundamenteel een moraal voor het ik. Centraal in zijn ethiek staan het probleem van goed en kwaad en het probleem van de vrijheid. Het ideaal is dat van de 'Einzige', die in zijn absolute vrijheid tot de relativiteit van het begrip goed en kwaad besluit. Stirner verzet zich tegen elke vaste regel inzake moraal, die volgens hem slechts berust op traditie en gewoonte. Vermeulens 'Kritiek' zou overduidelijk raaklijnen met *Der Einzige und sein Eigentum* vertonen.⁴³ In navolging van Stirners adagium 'Jeder Staat ist eine Despotie' beschouwde Vermeulen de staat als de wortel van alle kwaad. De staat is volgens hem een sluwe uitvinding van machtige bezitters, die het vrije zelfbeschikkingsrecht van de individuele mens aan banden willen leggen. Ook – misschien vooral – voor zijn worsteling met de metafysische problematiek meende Vermeulen bij Stirner een oplossing te vinden. Al voelen de helden uit Vermeulens romans steeds de drang in zich naar een transcenderend eenheidsprincipe, toch staan

41 Albert Westerlinck, o.c., p. 34.

42 De ontwikkeling naar die nieuwgevonden eenheid toe liep (vanzelfsprekend) niet rechtlijnig, maar ging met horten en stoten. Vermeulens brieven en autobiografisch getinte verhalen leren dat in 1895 nog niet alle opstoten van die crisis overwonnen waren. Wij danken Hans Vandevoorde, die ons hierop wees.

43 Voor een analyse hiervan, zie vooral de al genoemde nog steeds meesterlijk-synthetische studie van Albert Westerlinck, *De wereldbeschouwing van August Vermeulen*.

hun betogen, conversaties en gedragingen over het algemeen in het teken van het atheologische en het atheïstische.⁴⁴

Maar anders dan bij Stirner was voor Vermeylen de vrijheid, opgevat als bestaansvoorwaarde voor het individu, niet alleen de basis van een individualisme maar ook van een sociale bekommernis. Voor Vermeylen vloeit het individuele geluk voort uit de verbondenheid met het geluk van allen. Anders gezegd: het individu kan slechts ten volle zichzelf worden als het aan het volledige leven deelneemt. Vermeylens individualisme is dus niet het allerindividueelste van Kloos, de uitzondering waardoor de ene mens zich onderscheidt van de andere, maar wel datgene waardoor hij met de anderen overeenstemt, en dat in hemzelf groeit en gecultiveerd wordt, de ontwikkeling van de oorspronkelijk-reine ziel, alleen steunend op haar immanente kracht.⁴⁵ Vermeylen ziet het individu als een zelfstandig organisme, dat zich ontwikkelt in samenhang met het organisme dat de hele samenleving is. Dit zelfstandige organisme (der Einzige) bezit zijn wereld en zijn ik (sein Eigentum) en moet geen uiterlijk gezag erkennen. Zijn meest verregaande anarchistische gedachten heeft Vermeylen zoals gezegd neergeschreven in 'Kritiek der Vlaamsche Beweging', dat dateert uit 1895 en dat in feite de ideeën uit het vroegere 'De kunst in de vrije gemeenschap' (1894) radicaal doortrok en toepaste op de Vlaamse Beweging. In het laatstgenoemde essay, dat vóór alle andere geïnspireerd is door Max Stirner, wees Vermeylen op de zelf-organiserende kracht binnen elke gemeenschap. De auteur legde het doel van het leven in het leven zelf en beklemtoonde dat elke samenleving zichzelf organiseert, als een organisme. Voor Vermeylen diende de kunstenaar zich autonoom te ontwikkelen, maar dit kon niet los van de gemeenschap, waarin hij enerzijds steeds geworteld bleef, en waaraan hij anderzijds slechts kon bijdragen door zich autonoom te ontplooien. Zo vinden we al in dit vrij vroege sociologisch-theoretische opstel – Vermeylen was toen nauwelijks tweeëntwintig – radicale anarchistische (kunst)opvattingen: voor de jonge Brusselaar diende al wat de vrije ontwikkeling van het (artistieke) individu in de weg stond met de grond gelijk te maken, dit wil zeggen dat 'het gezag' – dat bestond onder de noemers staat, kerk, moraal, leger, enz. – moest worden geliquideerd. Het anarchisme heeft Vermeylen verder ongetwijfeld ook aangetrokken door de 'terugkeer naar de natuur' die deze stroming predikte – een leuze die uiteraard niet typisch is voor het anarchisme, maar integendeel sinds de renaissance door vele revolutionaire bewegingen werd (en wordt) verkondigd.

44 Echt Stirneriaans is de repliek van het personage Frans in *Twee vrienden* op de uitspraak van zijn vriend Marc dat 'geen wetenschap [...] het mysterie, het onuitspreekbare geheel [kan] uitschakelen'. Frans antwoordt: 'Zeker! Maar waarom die eeuwige zucht naar wat ze het Absolute noemen... een figuur van God... al datgene wat eigenlijk geen naam heeft? De wereld is voor mij mooi genoeg met inbegrip van al wat we niet begrijpen, zonder dat ik door dat vernufteliseren omtrent een Absolute hoef bezeten te zijn.' (August Vermeylen, *Twee vrienden*, in: *Verzameld Werk*, deel 1, p. 185.) Voorbeelden van soortgelijke stirneriaans aandoende passages in Vermeylens werk zijn legio. Het individualistische anarchisme van Stirner paste Vermeylen echter al gauw aan tot een homocentrisch humanisme. Waarheid blijft voor hem evenwel, geheel in de lijn van Stirner, uitgesproken relatief; ook bij Vermeylen nemen de problematiek van goed en kwaad en van de vrijheid – 'elk zijn eigen waarheid' – een prominente plaats in.

45 Cf. Jan Venstermans, *August Vermeylen*. Brugge, Desclée De Brouwer, 1965, p. 23.

IX.

Eugeen Van Mieghem (1875-1930)

Vrouw op straat
inkt en zwart krijt, juli 1907, 20.5 x 13 cm

60

Vermeylen viel al in 1893 uit tegen 'ontwikkelde lui', waarbij hij het 'natuurlijke gevoel' en het zuivere, zinnelijke en zondeloze leven in de pure natuur verheerlijkte.

Vermeylens opvatting over de Vlaamse Beweging sluit logisch aan bij zijn hele wereldbeschouwing. De bron van die beweging lag voor de jonge Vermeylen eerst en vooral bij het individu, meer bepaald in het bij uitstek individuele recht zijn eigen taal te spreken. De keuze van Vermeylen, die opgevoed was in een verfransend milieu en aanvankelijk in het Frans publiceerde, voor de eigen taal is fundamenteel gegrondvest in zijn levens- en natuurfilosofie: de taal is 'het beeld zelf mijner, onzer zelfstandigheid', 'le symbole le plus net de notre personnalité'.⁴⁶ Voor hem was de Vlaamse strijd dan ook zeker niet louter een taalbeweging, maar een onderdeel van een brede maatschappelijke emancipatiegolf. In zijn 'Kritiek' keert hij zich tegen alle gezag, tegen recht en wet, militarisme en parlementarisme, het bestaande onderwijssysteem en de staat, allemaal in naam van de vrije ontplooiing van het individu.⁴⁷ Deze opstandigheid doordeesemde al het eerste van hem bekende opstelletje, dat hij schreef in een leerlingenblad in 1887.⁴⁸ In de 'Kritiek' van acht jaar later luidde het:

Alle jonge en strevende krachten wringen zich los van den dwang, ontkennen de wet in zoover 't hun mogelijk is, keeren den rug toe naar uw parlementen en heel uw bureaucratie, naar al die vergeefsche gebaren en die woorden die naar den dood rieken. De leegte van den dood hangt reeds over al de gebouwen waarin gij met bezige handen vlaamsche opschriften beitel. Verwijdert u van wat sterven gaat. Al wat thans door den staat gesticht wordt blijft dor en nutloos, al wat nog op het gezag steunt verliest aan echt innerlijk leven.⁴⁹

De onlosmakelijke verstrengeling van Vermeylens flamingantische en anarchistische overtuiging komt ondubbelzinnig naar voren in volgend samenvattend citaat uit de 'Kritiek':

De geesten ómwoelen in alle standen van ons volk, buiten alle politiek om, het geweten wakker schudden, leren hoe elkeen *zelf* moet terugwerken op al wat zijnen groei belemmert, en nemen wat hem nodig is, – de mensen *overtuigen*, en ze dan als zelfstandige wezens laten handelen: dat is de enige propaganda die een zedelijke waarde bezit, en in directe verhouding staat tot het doel der Vlaamsche Beweging.⁵⁰

46 Twee citaten uit Albert Westerlinck, o.c., p. 139.

47 Naar Raymond Vervliet, 'August Vermeylen'. Artikel in de *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tielt, Lannoo.

48 Albert Westerlinck, o.c., p. 13. Het opstelletje in kwestie is getiteld 'Le Bataillon Scolaire' en bevat scherpe kritiek op het schoolsysteem en op al wat gevestigde orde is.

49 August Vermeylen, 'Kritiek der Vlaamse Beweging', in: *Verzameld Werk*, deel 2, resp. p. 51, 71 en 81.

50 Idem, p. 78-79. In het opstel 'Eene Jeugd' (1896) balde Vermeylen zijn ideaal kernachtig samen: 'Wij moeten eindelijk den moed hebben, te zijn wat we zijn'. De mens moet geen morele wet boven zich erkennen. Het opstel werd door Vermeylen opgedragen aan de vader van de Nederlandse anarchistische beweging, Ferdinand Domela Nieuwenhuis.

Zijn dogmatisch-anarchistische overtuigingen gooide Vermeylen echter gauw overboord. Hij bracht zijn nieuwe inzichten al in 1896 – het jaar dus dat de 'Kritiek' het eerst werd gepubliceerd – naar buiten in een artikel in *Ontwaking* – een tijdschrift dat elders in dit boek ruim aan bod komt –, onder de veelzeggende titel 'Anarchie geen leer'. Wanneer hij daarin stelling neemt tegen het dogmatisme en het theoretiseren van de anarchisten, doet hij dit juist in naam van het persoonlijke denken en voelen.

Voor velen is 't nu een mode geworden, zich anarchist te noemen: een aanwinst is het voor ons niet. Weet men wel wat anarchie is? [...] Dat duizendvoudig levend leven, dat in onze beweging steekt, gaat men dat in een *theorie* sluiten als in een doosje?

Geen theorieën van buiten overnemen, en zijn zoals men is, ziedaar echte anarchie.⁵¹

In 'Vlaamsche en Europeesche Beweging' uit 1900 weidt Vermeylen bovendien breedvoerig uit over de positieve aspecten van zijn 'Kritiek' en laat hij er alle anarchistische opvattingen uit weg. De taalstrijd blijft voor hem heel belangrijk, maar de Vlaamse Beweging wilde hij verruimen tot een strijd voor een hogere nationale cultuur op Europees peil. 'Om iets te zijn moeten wij Vlamingen zijn. Wij willen Vlamingen zijn, om Europeeërs te worden.' Als in 1905 zijn 'Kritiek' afzonderlijk wordt heruitgegeven, belijdt de auteur in een woord vooraf openlijk zijn gewijzigde opvattingen.⁵² Vermeylen beoogde met zijn maatschappelijk streven zowel de sociaal-economische verbetering van het leven, als de culturele ontwikkeling van de Vlaming. Heel zijn ijver had een sociaal doel. Typerend was dat ook zijn wetenschappelijke activiteit nooit louter theoretische vorsing inhield, maar steeds was gericht op dienstbaarheid aan het leven en de gemeenschap.⁵³ De renaissance, met haar triomf van het individualisme, en het socialisme, met zijn gemeenschapsdroom, zullen omstreeks 1896 de twee pijlers worden van Vermeylens humanistische overtuiging. Een gelijklopende maatschappelijke bekommernis én individualiteitsbewustzijn deelden de Antwerpse jongeren van De Kapel. Vermeylens 'Kritiek' zou diep op hen inwerken.

51 August Vermeylen, 'Anarchie geen leer', in: *Verzameld werk*, deel 4, p. 12-14.

52 In die heruitgave beklemtoont hij 'dat de Vlaamsche Beweging maar een deel is van een zedelijke en economische wereldbeweging, – naar vrijer en schooner menselijkheid, – en dat zij, in de keus harer strijdmiddelen, dát bewustzijn nooit mag laten verduisteren', maar hij 'zou het betreuren, als iemand door mijn opstel tot de overtuiging kwam, dat wij ons – bijv. waar 't de vervlaamsching van 't onderwijs geldt, – van alle werking op parlementair gebied moesten onthouden'. (Raymond Vervliet, 'August Vermeylen'.) Van een gedeelte van dit artikel is deze laatste alinea een samenvatting.

53 Al in 1894 breekt hij een lans voor een niet-specialistische, maar humanistische opvatting van de studie, in contact met de menigte (Albert Westerlinck, 'De onderlinge verhouding van kunst en wetenschap bij Vermeylen', in: *Verwondering en rekenschap. Opstellen over Nederlandse letterkunde*. Leuven, Universitaire Pers, 1978, p. 179).

5. DE KAPEL: ARTISTIEKE HEROPLEIVING IN ANTWERPEN (ca. 1900)

Anarchistisch en flamingantisch bewustzijn lagen in 1899 ten grondslag aan de vorming van De Kapel, een cenakel dat in zijn bestaan tekenend is geweest voor het vrij revolutionaire artistieke en sociale klimaat in het Antwerpen van rond de eeuwwisseling. De stichters van De Kapel waren bijna allemaal leerling (geweest) aan het atheneum van de Scheldestad.

Flamingantisme aan het Antwerpse atheneum

De ideeën die Vermeylen in zijn opstel 'Kritiek der Vlaamsche Beweging' neer had geschreven, spraken talrijke vrijzinnige en Vlaamsgezinde jongeren aan.¹ Vooral aan het atheneum te Antwerpen vonden Vermeylens denkbeelden navolging, al meteen na hun eerste publicatie in 1896. Lange tijd zouden ze invloedrijk zijn. Toen Vermeylen tien jaar later in Antwerpen kwam spreken, zouden van de (apart uitgegeven) *Kritiek* nog 180 exemplaren worden verkocht. De auteur had op dat ogenblik het anarchisme evenwel al lang de rug toegekeerd.² Vermeylens ideeën – een mengeling van internationalisme, antibelgicisme, anti-etatisme, antiparlementarisme en antimilitarisme – werden van meet af aan gretig opgenomen door de flamingantische wind die sinds ruime tijd door het Antwerpse atheneum waaide. Dat deze wind nog lange tijd zou waaien, bewijst bijvoorbeeld niet alleen de vermelde verkoop van de *Kritiek* in 1906, maar ook de stichting in 1908 van Nieuwe Wegen, een militante Vlaamsgezinde 'bond der oud-leerlingen van het koninklijk atheneum', waar verschillende leden van De Kapel deel van uitmaakten. Een kleine geschiedenis van het flamingantisme op deze school is hier op zijn plaats.

De goedkeuring van het wetsvoorstel De Vigne-Coremans in 1883, dat het gebruik van het Nederlands verplichtte in een aantal vakken van het middelbaar onderwijs, was een mijlpaal, hoewel lang niet alle bakens waren verzet. Van Franse zijde probeerde men de wet zo lang mogelijk dode letter te houden, zodat hij pas in 1886 effect zou hebben. De Vlaamsgezinde leerlingen aan atheneum en middelbare scholen zagen zich meteen genoodzaakt te waken over de toepassing van het moeizaam verworven recht. Opdat hun controle iets zou betekenen, moesten zij zich kunnen doen gelden in een geordend verband. Vooral de Vlaamsgezinde leraren begrepen dit maar al te goed. Onder hun aansporing werden aan verschillende atheneum al gauw Vlaamsgezinde leerlingengroepen in het leven geroepen.³

Aan het Antwerpse atheneum werd zo in 1883 de groep Cercle d'Etude opgericht, die vooral de rechten van de leerlingen op pedagogisch vlak wilde verdedigen. Onder im-

1 Over die invloed, zie Lode Baekelmans, *Ontmoetingen*. Leuven, De Clauwaert, 1951, p. 180 e.v.

2 De eerste expliciete verloochening van het anarchisme publiceerde Vermeylen in *Ontwaking*.

3 Vgl. o.m. de synthese van Marc Somers, 'De Vlaamse Beweging rond 1900', in: José de Ceulaer (red.), *Honderd jaar Felix Timmermans. Jaarboek 1986 van het Felix Timmermansgenootschap*, Lier, Van In, 1986.

puls van Louis Franck en Emmanuel de Bom werd die kring nog in hetzelfde jaar tweetalig gemaakt en herdoopt tot Kring Studie - Cercle Etude. Onder meer de latere kunstschilders Charles Mertens, Richard Baseleer en Eugeen Van Mieghem, de toondichter Lodewijk Mortelmans en de jonge literatoren Lode Baekelmans en Victor Ressler zouden lid worden. Franstalige leerlingen mochten lid blijven, op voorwaarde dat zij het Vlaamse volksrecht erkenden. De groep vergaderde aanvankelijk in de Stedelijke Kindertuin aan de Everdijstraat, vervolgens in het atelier van de schilder Maurits Nykerk in de Gildekamersstraat en later aan de Begijnenvest. Twee jaar later, in 1885, ontstond een tweede vereniging, De Vlaamsche Kring, Taalminnend Studentengenootschap en nog in hetzelfde jaar stichtten enkele leerlingen Voor 't Vlaamsch. Deze groepsvormingen tonen aan dat de Vlaamse problematiek bij het eind van de negentiende eeuw aan het Antwerpse atheneum sterk leefde. De genoemde verenigingen probeerden ook buiten de eigen school invloed uit te oefenen. Zo stelde de Kring Studie in 1886 voor dat alle Vlaamse Schoolkringen zich in een verbond zouden verenigen, waarbij Antwerpen de zetel moest worden. Op het atheneum zorgde de radicalere Vlaamsche Kring er onder andere voor dat alle administratieve berichten in beide landstalen werden opgesteld en spande de groep zich in opdat aan het einde van het schooljaar meer Nederlandse boeken als prijzen zouden worden uitgereikt. De Kring sloot zich in 1890 aan bij het Vrijzinnig Verbond der Vlaamsche Studenten, waarvan *De Goedendag* het orgaan werd, en onderhield verder nauwe contacten met de Nederlandsche Studentenkring. In 1895 vierde De Vlaamsche Kring zijn tienjarige bestaan. Voorzitter was toen Victor Ressler, secretaris Lode Baekelmans. Op de feestzitting, waar onder meer Emmanuel de Bom, Antoon Moortgat en Rafaël Verhulst aanwezig waren, bepleitte Pol de Mont de vernederlandsing van de Gentse universiteit.⁴ De Mont, die toen al gold als een vurig flamingantisch redenaar en die vele leerlingen zou inspireren, werd daarnaast in de bloemen gezet omdat hij zijn hele leven een grote sympathie voor de studentenbeweging had getoond. Verschillende van de genoemde namen zullen hieronder herhaaldelijk terugkeren. In de loop van zijn bestaan raakte de Kring verdeeld door ernstige interne twisten over de vraag of het vrijzinnige dan wel het flamingantische beginsel voorrang moest krijgen, wat uiteindelijk het uiteenvallen van de groep in de hand werkte. Als laatste voorzitter trad Edler Hansen op (1897-1898).⁵

De genoemde kringen gaven alle vaak een of meerdere tijdschriftjes of schoolkrantjes uit. In de jaren tachtig en negentig zagen zo onder meer het licht: *Schoolgalm*, *Onze Taal*, *Der Goden Tolk*, *Phenix*, *De Klauwaert*, *De Schoolcourant*, *Willen is Kunnen*, *De Vlieg* en *Vlaanderen die Leeu*. In die bladen werden overtredingen van de taalwet aan de kaak gesteld en werd gepleit voor meer lesuren in het Nederlands; wel vaker ook sprak er literaire belangstelling uit.

4 Cf. Vic van den Berghe en Luc van de Weyer, 'Vlaamsche Kring', in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tielt, Lannoo, 1998.

5 Zie voor de Antwerpse atheneumgeschiedenis: Oscar de Smedt, *De "Vlaamsche Bond" en zijn voorgangers. Een bijdrage tot de geschiedenis van de Vlaamse studentenkringen aan het Koninklijk Atheneum te Antwerpen (1883-1914)*. Antwerpen, De Sikkel, 1954.

Elck Wat Wils

Literaire belangstelling lag ook ten grondslag aan de vorming van Elck Wat Wils (1894-1896). Stichters van dit groepje, dat binnen De Vlaamsche Kring actief was, waren Edler Hansen, Jan Eelen en Leo Kryns; onder meer Lode Baekelmans, Victor Ressler en Jef Gielis behoorden tot de vroegste leden. Sloten zich gaandeweg onder meer nog aan: Hendrik Coopman, Julius De Maesschalck, Leo Van Nerum, Oscar Six, Clement Wildiers, Aloïs De Laet, Samuel Tolkowsky en Adriaan Van Mierlo. Velen van hen hadden vroeger in mindere of meerdere mate meegewerkt aan bovengenoemde periodiekjes. Elck Wat Wils stond stevig in de ban van *Van Nu en Straks*, waar behalve het flamingantisme ook het anarchisme een sterke belangstelling genoot (cf. supra). In het ouderlijke huis van voorzitter Edler Hansen wisselden de Elck Wat Wils'ers op zondagmiddag hun pennenvruchten uit en spraken zij geestdriftig over letterkunde, waarbij de traditionele literatuur, zoals die belichaamd werd door *Vlaamsch en Vrij*, steeds scherper onder vuur werd genomen. *Van Nu en Straks* en in het bijzonder Vermeylens 'Kritiek der Vlaamsche Beweging' wakkerden hun enthousiasme fel aan, zoals we kunnen lezen in de (geromanceerde) herinneringen van Lode Baekelmans aan die tijd:

Zekeren morgen vond Willem [= Lode Baekelmans] "Van nu en straks" in zijn brievenbus. De aflevering opende met een opstel van August Vermeylen, een scherp stuk "Kritiek der Vlaamsche Beweging". Willem las en herlas het artikel. Dat was nu de frissche wind in het muffige huis! Zoo zouden de oude sukkelstraatjes verlaten worden [...]. Heel het jong geslacht zou opgaan in de geweldige kritiek. [...] Elke bladzijde krioelde van waarheden.

Voortaan zou van de Vlaamse actie érnstig werk worden gemaakt:

Het knusse, het suffe, het voorzichtige en pedante der burgerlijke flaminganten werd verloochend. Waar de liefhebberij ophield werd het heusche ernst. Vlaanderen zou voortaan niet enkel een beetje eerbied voor eigen taal opeischen, maar Vlaanderen zou op elk gebied zijn eigen persoonlijkheid volkomen willen ontwikkelen. De bakens werden verzet. De taalstrijd kreeg een dieperen zin. [...]

Overal klinkt de verheerlijking van de Vlaamse taal op:

Waren het ook geen Vlamingen die de Fransch-Belgische letterkunde tot roem strekten? Vlaamsch was de ziel van Verhaeren, van Eekhoud, van Maeterlinck. Een vreemde taal had hen niet volledig van hun volkseigen kunnen vervreemden. Zij waren gevoed met het sap en de kruim van den geboortegrond.

De jeugdige Elck Wat Wils'ers wilden hun ideeën ook niet vastknopen aan één politieke partij of denkrichting. Zij wilden net als de *Van Nu en Straks*'ers ontgrenzend

X.

Eugeen Van Mieghem (1875-1930)

Man met draagtas
zwart krijt, 1907, 20.7 x 12.7 cm

denken: 'Boven de kleinzieligheid der politieke partijen zou de jonge letterkunde groeien. Werkte de katholieke dichter Van Langendonck niet samen met zijn anarchistische vrienden?' Uit soortgelijke memoires en uit secundaire literatuur blijkt steeds weer een intense flamingantische en anarchistische gedrevenheid. De naam 'Elck Wat Wils' moest suggereren dat elke vorm van reglementering ontbrak. Een rede op een vergadering uitgesproken toont duidelijk deze dubbele obsessie:

Geen volk meer aan banden! Geen staatkundige grenzen meer... Eerbied voor het individu en vrijheid, onbegrensde heerlijke vrijheid waarin een mensch al zijn aanleg en geschiktheid zou kunnen ontwikkelen... Geen haat meer onder de volken, geen haat meer onder de mensen... Geen legers, geen parlementen! Een nieuwe maatschappij, een nieuwe kunst, een nieuwe letterkunde moet geboren worden uit de asche der oude... Wij willen onze eigen persoonlijkheid ontwikkelen en kunnen niet anders dan Vlamingen zijn... Schreef De Geyter niet in zijn Geuzenlied: "Wanneer rijst eens het daglicht in d'aardsche rampwoestijn / Dat elk zijn eigen Koning, zijn eigen Paus zal zijn!" Wij zijn Vlamingen, wij zijn internationalisten!⁶

De Elck Wat Wils'ers dweepten, zoals Baekelmans later getuigde, met Vermeylen en Mesnil, en verder ook met Kropotkin, Bakoenin en Stirner. Hun Vlaamsgezindheid werd vooral aangevuurd door de charismatische Pol de Mont, die toen aan het atheum Nederlands gaf, en door de West-Vlaamse componist Peter Benoit. In 1895 gaf Elck Wat Wils zijn eerste en enige letterkundige bundel uit, het bescheiden resultaat van een activiteit die later binnen de muren van de Kapel zou worden geïntensificeerd. De bundel bevatte gedichten door Jan Eelen, Jef Gielis en Julius De Maesschalk; kortverhalen door Edler Hansen, Lode Baekelmans, Leo Van Nerum, Jef Hinderdael, Hendrik Coopman Thz. en A. De Coster; toneelstukjes door Elise A. Sipman; mengelwerk door Leo Kryn; en essays over Constant Jacob Hansen en Max Rooses door respectievelijk Rafaël Verhulst en Frans Van Kuyck. Om hulde te brengen 'aan eenen onzer veteranen in den strijd voor Vlaanderens recht en Vlaanderens taal' gaf Elck Wat Wils ook een portret van Max Rooses uit. Uit de genoemde namen kunnen we afleiden dat de kring ook medewerkers in Brussel en Gent had. In 1896 ging Elck Wat Wils evenwel roemloos ter ziele. Oorzaak was een scheuring, waarbij een aantal leden een radicalere anarchistische richting uit wilden. Deze groep zou onder impuls van Victor Ressler het tijdschrift *Ontwaking* uitgeven.

Later was Leo Kryn nog de gastheer voor een groepje bohème-vrienden, die geregeld in zijn huis in de Schuttershofstraat bijeenkwamen. Jonge kunstenaars van diverse pluimage kwamen er 'hun letterkundige produkten voorlezen, disputeren en reformeren dat het een aard had'⁷. Velen van hen hadden tot Elck Wat Wils behoord: schrijvers Jan

6 De citaten zijn ontleend aan Lode Baekelmans, *De mannen van 'Elck Wat Wils'*. Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon, 1925, p. 109 e.v. (Anders dan de titel zou kunnen suggereren, gaat het hier om een roman, niet om memoires.)

7 Lode Baekelmans, *Ontmoetingen*, p. 180 e.v.

Eelen, Horace Van Offel, Ary Delen en Alfons De Ridder (de latere Willem Elsschot); schilders René Leclercq en Walter Vaes; architect Flor Vaes; scheepsbouwer Jef Beuckeleers en de latere uitgever Gerard van Oest.⁸ De groep ging de geschiedenis in als de 'bende van Kryn'.

Het vuur van Pol de Mont

Aan het atheneum werd de vernieuwing van de Vlaamse literatuur in de jaren negentig van harte toegejuicht door Pol de Mont (1857-1931). Hij leerde zijn leerlingen het werk van de Tachtigers en *Van Nu en Straks* kennen. Velen kon hij op die manier warm maken voor de moedertaal en de Nederlandse letteren. Willem Elsschot bijvoorbeeld, aan wie De Mont in de vierde klas Nederlands onderwees, zou hem nadien zijn lievelingsleraar noemen. 'De Mont leverde zich volkomen over', schreef Elsschot in een brief⁹, en onder zijn invloed gingen de leerlingen dwepen met Gorters *Mei*, met de *Nieuwe Verzen* van Kloos, met *De kleine Johannes* van Frederik van Eeden. Als Elsschot de lessen niet mocht bijwonen – 'Fonne van de bakker was immers een door alle professors zeer gevreesde belhamel', zo getuigde Elsschots oud-klasgenoot en kunsthistoricus Ary Delen decennia later – schreef hij hele verzenbundels over van Kloos, Verwey, Gorter en Hélène Swarth.¹⁰ De Monts 'begeesterende stem maakte zelfs indruk op de meest onverschillige droogstoppels van de klas', verklaarde Elsschot.¹¹

Van dat enthousiasme getuigt ook een briefje van Ary Delen aan De Mont. Delen, die later deel uit zou maken van de Kapel-groep, schreef bij zijn afscheid aan de school:

Geachte Heer,

Vooraleer de school te verlaten, acht ik het mijn plicht, U te komen bedanken voor al wat ik U verschuldigd ben. Gedurende de drie jaren dat ik uwe lessen volgde, heb ik kennissen opgedaan die mij in het leven meer te stade zullen komen dan "al die wetenschappen van zoogezegd onmiddelijk [sic] nut" mij door de andere leeraars ingepompt. Gij hebt mijn ziel gelouterd, mijn gemoed gevormd, beter gemaakt. Ik heb bij U mijn vaderland en mijn moedertaal, het schoone en het goede leeren liefhebben. Voór ik U kende was ik een onverschillige. Door uwe lessen greep in mij een plotselinge ommekeer plaats; ik begon innig mijn moedertaal lief te hebben; ik beschouwde mijn vaderland als het lieflijkste oord der wereld; ik aanzag voortaan de kunst als mijn levensdoel. Door uw toedoen is in mijn geest een doel

8 Zie onder meer Marc Somers, *Willem Elsschot en het Wereldtijdschrift*. Antwerpen, AMVC, 1983, p. 8.

9 Brief aan Ger Schmook van 4-10-1948. *Willem Elsschot. Brieven*. Verzameld en toegelicht door Vic van de Reijt met medewerking van Lidewijde Paris. Amsterdam, Em. Querido's Uitgeverij B.V., 1993, p. 729.

10 B. F. van Vlierden, *Willem Elsschot*. Brugge, N.V. Desclée De Brouwer, 1977, p. 10. Vic van de Reijt, *Elsschot. Leven en werken van Alfons De Ridder*. Amsterdam, Athenaeum-Polak & Van Gennep, 2011, p. 19.

11 Ary Delen, 'Schooljaren met Willem Elsschot', in: *De Gids*, juni 1957, p. 2-13, p. 7. Geciteerd in: B. F. van Vlierden, o.c., p. 10.

ontstaan dat mij zal leiden door het nieuwe leven dat nu voor mij gaat aanbreken: gij hebt mij de kunst doen liefhebben; gij hebt ze mij getoond als het hoogste dat de mensch op aarde kan betrachten; nu zal ik ze uitoefenen: ik ga kunstenaar worden.

[...] Ik zal U, geachte Heer, steeds beschouwen als mijn tweede vader, als mijn opvoeder. Steeds zal ik U gedenken, steeds zal Uw beeld mij voor den geest verschijnen; in elke omstandigheid des levens zal ik mij uwe nuttige raadgevingen, uwe gezonde leerstelsels herinneren. Het goede zaad dat ge in mijn hart gestrooid hebt, zal daar niet vruchteloos gelegd zijn: ik hoop het te doen ontkiemen ten nutte van mijn vaderland en van mijn medemenschen.

Ik eindig, geachte heer, met U nogmaals mijn hartelijkste dankbetuigingen toe te sturen.

Hoogachtend

A[ry] Delen

Het enthousiasme dat De Mont op zijn leerlingen overbracht, leidde tot de oprichting van het leesclubje Flandria. Ary Delen was een van de initiatiefnemers en werd voorzitter. Hij en zijn vrienden wilden boeken in het Nederlands lezen in plaats van in het Frans, dat in die tijd de voertaal was aan het Athenée Royal – de officiële naam van de school. 'Wij zijn alle jonge Flaminganten vol liefde voor onze moedertaal, vol bewondering voor onzen Nederlandschen stam', aldus Delen in een brief uit die tijd.¹² Met hun zondagsgeld kochten de Flandria-leden boeken en nadat iedereen ze had gelezen, werden ze verloot. Voornamelijk de Tachtigers werden aldus verslonden, ook via hun bladen *De Nieuwe Gids* en het *Tweemaandelijks Tijdschrift*. Het Flandria-initiatief enthousiasmeerde ook Elsschot. Alfons De Ridder, zoals zijn naam toen nog luidde, werd een van de eerste leden. Van zijn hand is over de oprichting van Flandria een boeiende brief overgeleverd uit circa 1898, die het standpunt van de jonge schrijver – toen ongeveer zestien jaar oud – ten opzichte van de moedertaal belicht. De brief positioneert Elsschot zo in een spanningsveld waarbinnen toentertijd nogal wat aan het gisten was:

Vriend Delen,

Met dolle vreugd verneem ik het besluit dat gij en eenige andere schoolmakers genomen hebt. Het doel nog te loven waare dom en overbodig. Ik zou dus even goed eenvoudig kunnen antwoorden: Aangenomen. Ik gevoel mij echter gedrongen u de volgende woorden te schrijven: Reeds jaren lang lees ik uitsluitelijk Nederlandsch. De boeken die ik bezit (ongelukkiglijk nog maar 37) heb ik van mijne eigene spaarpenningen en van wat ik voorts van het een of ander familielid als zakduit kreeg, gekocht. Ik heb ook wel eens aan een vereeniging gedacht die tot hoofddoel zou hebben: gezonde Nederlandsche lectuur onder de schoolmakers verspreiden. Doch zoodra ik ten volle bekend was met den beklagenswaardigen ja schandelijken toestand waarin onze stamgenooten (en niet het minst de jeugd) zich bevinden; toen ik zag hoe Vlamingen eigen schoon eigen kunst en zeden en, o gruwel, eigen taal, glim-

¹² Ary Delen aan Desideer Claes, 28-03-1899.

lachend van zich stieten, toen liet ik alle hoop varen en bemoeide mij uitsluitelijk met mij zelve. Ik dacht dat allen aan de pest leden en gevoelde bijna afschuw voor mijne eigen stamgenooten. Toen keek ik naar niemand meer om en liet die lafaards stikken op den mesthoop waar zij zoo trots op waren.

Niet één mijner makkers weet hoe vurig ik mijne taal bemin, ik heb het altoos en voor allen verzwegen.

Ik wist niet dat er nog enkelen waren wien het voorvaderlijke hart nog op de rechte plaats zit. Ik heb misschien reeds te veel gezegd en sluit nu met het volgende: Ik neem uw voorstel aan en gevoel mij gelukkig als lid van uw kransje aangenomen te worden. [...]

Ook: uitsluitelijk Nederlandsche boeken. Liefst oorspronkelijken Nederlandschen tekst. Enkele vertalingen van vreemde werken zouden er ook wel door kunnen, wanneer zij in het Nederlandsch overgebracht zijn, door mannen als Vondel, Dacosta, Vosmaer en enkele anderen. [...]

De Ridder¹³

Dit schrijven toont hoe vroeg Elsschot al taalbewust was en meer in het algemeen blijkt eruit hoe in zijn studietijd de jongeren aan het Antwerpse atheneum een bijzonder levendige interesse voor de taalproblematiek aan de dag legden. Onder invloed van De Mont komt Elsschot fel op voor zijn moedertaal. Voor zijn leraar maakte de taalstrijd onverbreekelijk deel uit van het bredere streven naar ontvoogding van het Vlaamse volk. In die zin stond De Mont op één lijn met *Van Nu en Straks*, dat van bij den beginne de Vlaamse strijd had vooropgesteld. Als dichter zou hij evenwel uit de Brusselse kring geweerd worden, en ook in de redactie zou hij niet opgenomen worden. Dat belet niet dat hij zijn hele leven een bijzonder intense flamingantische activiteit heeft ontplooid en de weg voor *Van Nu en Straks* heeft helpen banen. Al in zijn middelbare schooltijd (1870-1877), die hij nog volledig in het Frans doormaakte, was hij flamingantisch actief en tegen de vooravond van de Eerste Wereldoorlog was hij uitgegroeid tot een van de meest gezaghebbende figuren binnen de Vlaamse Beweging. Als volkskundige, literator, kunstcriticus en redenaar is hij steeds trouw gebleven aan de leuze die hij al boven de cyclus 'Vlaanderen' in een van zijn eerste verzenbundels (*Rijzende sterren*, 1879) had geplaatst: 'Geen schijn van Vlaming, geen Flamingant, maar Vlaming in 't herte, geheel en oprecht!'¹⁴ Ook het anarchistische ideeëngoed was De Mont genegen. Hij was de eerste die in een Vlaams tijdschrift een anarchistisch geïnspireerd werk vermeldde: in zijn blad *De Vlaamse School* wijdde hij in 1891 een 'vrijblijvende voorbespreking' aan *Die Anarchisten* van de Stirner-propagandist John Henry Mackay.¹⁵

13 De brief werd eerder gepubliceerd in Frans Smits, *Willem Elsschot*, Brussel, Manteau, 1942; in Garnt Stuiveling, *Willem Elsschot*, Brussel, A. Manteau N.V., 1960; in Vic van de Reijt en Lidewijde Paris, o.c. en in Vic van de Reijt, *Elsschot*, p. 17.

14 Raymond Vervliet, 'Pol de Mont', in: *Nieuwe Encyclopedie van de Vlaamse Beweging*. Tiel, Lannoo, 1998, deel 2, p. 2092.

15 Cf. Hans Vandevoorde, 'Een aristo-anarchist. Karel van de Woestijne en het anarchisme', in: *Brood en rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, 1999, nr. 4, p. 8.

XI.

Eugeen Van Mieghem (1875-1930)

Aan de wastobbe
zwart krijt, nov. 1905, 15.8 x 10.3 cm

Meer anarchistisch vuur: *Ontwaking*

Op 1 april 1896 kwam bij drukker-uitgever Frans Gilliams het eerste nummer van *Ontwaking* van de pers. Het blad droeg een modern titelvignet, dat qua stijl aanleunde bij dat van *Van Nu en Straks*, en zou volgens de ondertitel gewijd zijn aan *kunsten, wetenschappen [en] sociologie*. Volgens de aankondiging eind 1895 in het dagblad *De Vrije Pen* van August Monet wilde *Ontwaking* 'den weg [...] volgen, dien Van Nu en Straks voor de zoogenaamde nieuwe richting in de letterkunde van Zuid-Nederland gebaad heeft'¹⁶. Het tijdschrift zag zich daarbij tegengewerkt door de oudere generatie – zo geeft ons al het manifest in het eerste nummer te lezen:

Eenieder hou zich sterk!

Niettegenstaande de talrijke en halsstarrige, zoo openlijke als bedekte tegenwerking, treedt heden "Ontwaking" de wereld in.

Jong is hij nog, onze tolk – hij is nauwelijks geboren! – maar toch reeds, bezit hij kracht genoeg om de handschoen op te nemen die men hem toewerpen zou!

"Vooruit met ons misprezen werk!" want de spot en de laster waaronder men "Ontwaking," vóór haar verschijnen reeds, trachtte te smoren, bewijzen genoeg hoe zeer het ontstaan van een waarlijk VRIJ orgaan gevreesd wordt en dus, hoezeer zich de behoefte aan dergelijk blad doet gevoelen.

De tegenstand is vinnig – en met reden, vanwege de lui die ieder bekampen en wie 't niet belieft aan hunne politieke kar te stooten en die nimmer dulden zullen dat men waarheid spreekt – ; maar de blijken van goedkeuring voor ons pogen – vooral vanwege 't jongere geslacht en van hen die sinds lang alle parlementair geknoei verworpen hebben – waren er niet minder talrijk en rechtzinnig om.

"Vooruit, tot spijt van wie 't benijdt!"

Wij [...] beloven U [...] alles aan te wenden om, getrouw aan ons programma van "Ontwaking" den tolk te maken der breedste opvatting van Kunst en Sociologie.

Zij die, in Zuid-Nederland, nog moed en wil bezitten om, luid en krachtig, elke waarheid te verkonden, zullen immer op den steun van "Ontwaking" mogen rekenen.

"Marcher franc dans la vie et dire ce qu'on pense," maken wij ons, met Verhaeren, tot leus en wat ook de gevolgen wezen kunnen, nooit wijken wij een haarbreed van onzen stelregel af!

Breedheid, vrijheid, antiparlementarisme: de koers die *Ontwaking* wilde varen, lag helemaal in de richting van *Van Nu en Straks*, 'het eenig frische en ernstige werk in de laatste jaren in Vlaamsch België aan het licht gekomen'¹⁷. Als dusdanig belichaamde *Ontwaking* een avant-gardistische osmose tussen kunstwereld, socialisme en anarchisme, zoals die ook in *Van Nu en Straks* of *La Société Nouvelle* aanwezig was. Even-

¹⁶ *De vrije pen*, 15-9-1895.

¹⁷ *Ontwaking*, 1-9-1896.

als deze laatste periodieken wilde het Antwerpse tijdschrift niet alleen aan literatuur aandacht besteden, maar moest de kunst in haar geheel aan bod komen, evenals de sociologie. Dat het blad in de eerste plaats een sociaal doel voor ogen stond, de ontvoogding van het volk, kwam bij uitstek tot uiting in een van de eerste bijdragen van Tolkowsky: 'Een droom', een prozastuk waarin de ellende van het volk aan de kaak werd gesteld en opgeroepen werd tot een strijd voor vrijheid en gelijkheid. De anarchistische inspiratie valt al op bij een eerste vluchtige inkijk in het tijdschrift: legio zijn de citaten van Kropotkin, Mesnil en Vermeylen, veelvuldig de referenties aan of vertalingen van (passages uit) hun werk. Ondubbelzinnig noemde *Ontwaking* in zijn eerste nummer het anarchisme 'een werk van liefde en volharding'¹⁸. Vooral Mesnil mocht zijn denken breedvoerig uit de doeken doen, bijvoorbeeld in artikelen als 'Het gezag' of 'Het bewustzijn', die we eigenlijk kunnen beschouwen als de programma-intenties van *Ontwaking*. Steeds weer beklemtoonde de auteur dat het natuurlijke streven van de mens zijn totale ontplooiing omvatte, en dat 'staat' of 'godsdienst' die alleen maar belemmerden. De natuurlijke orde was volgens Mesnil de orde die iedereen in zichzelf kon ontdekken als 'wezenlijke noodzakelijkheid'.¹⁹

Gaandeweg werd het standpunt van *Ontwaking* tegenover het anarchistische gedachtegoed wel genuanceerder. Dat het aanvankelijk echter vrij radicaal overkwam, bewijst het feit dat de groep in het oog werd gehouden door de Belgische autoriteiten. In april 1896 schreef atheneumleerling Jef Gielis hierover aan Victor Ressler: 'Ik denk goed te doen met u het volgende mede te deelen nopens "Ontwaking" en de bezoeken welke een paar der vrienden ontvangen hebben. [...] Wanneer wij dachten dat het eene "farsce" was, kan ik u thans verzekeren dat het geheel serieus is, en dat de personen welke in "Ontwaking" schrijven in 't oog gehouden worden. [...] 't Is vooral op Jan Eelen dat men het geladen heeft om inlichtingen te bekomen: er zijn menschen die hem graag zouden zien om hem over "Ontwaking" te spreken; en bijgevolg hem eens goed uit te vragen. [...] Sam T[olkowsky] en Segher Rabauw [pseudoniem van Victor Ressler] worden in 't oog vooral gehouden. 't Ministerie is er mee gemoeid, het stadhuis, het parket: op weg om beroemd te worden.'²⁰

Vele medewerkers van *Ontwaking* waren vroeger in Elck Wat Wils actief geweest: hoofdredacteur Victor Ressler en secretaris Jan Eelen om er maar twee te noemen. In het blad verschenen poëzie, proza, toneel en kritische stukken van onder anderen Lode Baekelmans, Emmanuel de Bom, Ary Delen, Georges Eekhoud, Willem Gijssels, Jacques Mesnil, Lodewijk Ontrop, Stijn Streuvels, Gustaaf Vermeersch, August Vermeylen (onder het pseudoniem Halieus) en Karel van de Woestijne. Deze laatste schreef in een brief van eind april 1896 aan secretaris Victor Ressler dat hij *Ontwaking*

18 Cf. *Ontwaking*, 1-10-1896.

19 Voor een uitgebreide behandeling van het anarchisme in *Ontwaking*, zie Jan Moulaert, *Ontwaking en de Kapel. Bijdrage tot de geschiedenis van het anarchisme te Antwerpen 1894-1910. Deel II*. Licentiaatsverhandeling, Leuven, 1979, in het bijzonder p. 202-206.

20 Jef Gielis aan Victor Ressler, 29-4-1896.

'steeds behartigen, steeds als mijn doel aanzien zal'.²¹ Omstreeks die tijd sympathiseerde Van de Woestijne met het anarchistische ideeëngoed, zoals blijkt uit een schrijven aan Toussaint van Boelaere: 'Hier in Gent word ik door al de leeraars verlaten, omdat ik mêewerk [aan *Van Nu en Straks*], en aan [mijn geschiedenisleraar] Haller openlijk bekend heb anarchiste-communiste-libertaire te zijn. Men vlucht me, alsof ik steeds bommen bij me droeg.' En verderop in de brief toont Van de Woestijne belangstelling voor het anarchisme van de daad: 'Willen we niet eens het eene of andere kot laten springen?'²² Zoals uit de rij namen blijkt, was Van de Woestijne niet de enige van de *Van Nu en Straks*'ers die in *Ontwaking* publiceerde. Gaandeweg werden deze laatsten steeds talrijker, vooral met sociologische bijdragen. Emmanuel de Bom was hier de sleutelfiguur: niet alleen leverde hij zelf kopij, maar hij zorgde ook voor de contacten met andere *Van Nu en Straks*'ers. Bovendien speelde De Bom voor Ressler de rol van geestelijke vader: hij gaf de hoofdredacteur raad en had een groot aandeel in de redactie van diens blad. Zoals *Van Nu en Straks* luisterde *Ontwaking* naar uiteenlopende stemmen. Te midden van de bijdragen van vooral vrijzinnigen en anarchisten stonden er teksten van katholieken als Stijn Streuvels en Albrecht Rodenbach. Van deze laatste koos *Ontwaking* zelfs zijn motto: 'Vooruit! Eenieder hou zich sterk! Vooruit met ons misprezen werk.' Voor de West-Vlaamse school en haar voorman Guido Gezelle had het tijdschrift, in het spoor van *Van Nu en Straks*, een grote bewondering omdat zij het ideaal voorstond waar het zelf naar streefde: een literatuur in de volkstaal geworteld. Daarom nam *Ontwaking* gedichten van Gezelle op.²³

Drijvende kracht achter *Ontwaking* was Victor Ressler. Hij vatte het idee van de uitgave op en verzorgde tevens de (eind-)redactie, administratie, financiën en het beheer in het algemeen. Naast Ressler blijken vooral Jef Gielis en Sam Tolkowsky druk bij de voorbereiding van de uitgave, de prijsraming, de titelillustratie, abonnementenslag en dergelijke meer te zijn betrokken, in mindere mate ook Jan Eelen.²⁴ Ressler leverde ook het leeuwendeel van de bijdragen. Meestal onder het pseudoniem Segher Rabauw schreef hij over de 1 meiviering, over het Vlaamse literaire wereldje, over de Vlaamse Beweging, over kunst etc.; verder liet hij – onder de schuilnaam Arthur Roodier – ook poëzie afdrucken. De latere liberale politicus nam in zijn artikelen de samenleving in haar structuur op de korrel; de meeste van zijn stukken waren sterk antimilitaristisch en antiparlementaristisch gericht. Met Tolstoj was hij van mening dat de zogenaamde 'orde' stond voor de handhaving van de onrechtvaardigheid.²⁵ Roemruchte revolutionairen, zoals Elisée Reclus, Jacques Mesnil en Domela Nieuwenhuis, kwamen in die tijd overigens geregeld bij Ressler over de vloer. Ook het kolonialisme kreeg in zijn bijdragen vaak een stevige veeg uit de pan. Samen met De Bom viel hij ook graag uit

21 Karel van de Woestijne aan Victor Ressler, tussen 25 en 30 april 1896.

22 Hans Vandevoorde, art. cit., p. 13. Verderop relativeert Vandevoorde overigens stevig Van de Woestijnes anarchistische belangstelling (en terecht).

23 Weliswaar in de tweede reeks (1902-1909; zie verder).

24 Jan Moulaert, o.c., p. 184.

25 L. Tolstoj, *Teekenen des tijds*, in: *Ontwaking*, 1.12.1896. Geciteerd in: Jan Moulaert, o.c., p. 201.

tegen het pangermanisme, zoals dat in *Vlaamsch en Vrij* werd verdedigd. Zijn in het Letterenhuis bewaarde brieven laten zien dat hij niet afliet de Brusselse *Van Nu en Straks*'ers tot medewerking aan te sporen. Ondanks Resselers inzet kon *Ontwaking* evenwel niet op bijster veel abonnees rekenen – de oorspronkelijke doelstelling, 300 abonnementen en 700 losse nummers verkopen, was zeker té optimistisch – ; in december 1896 hield het blad al op te bestaan. Al in juli van dat jaar was nagedacht over een opvolger van *Ontwaking*, die *Van 't Jonge Vlaanderen* zou moeten heten. Dat blad zou uiteindelijk niet verschijnen.

Een bijzonder actief medewerker van *Ontwaking* was ook Lode Baekelmans geweest. Later haalde hij herinneringen op aan zijn vriend Ressler, met wie hij in zijn jeugd

menige avond en alle zondagen tot laat in de herfst [liep] te dwepen over de wandelbruggen of langs de Scheldedijken [...]. Daar was het zo goed om de maatschappij te hervormen en het mensdom te veredelen. [...] Victor en ik belegden in die jaren veel vergaderingen om Vlaanderen te redden, het mensdom te dienen of de literatuur op hoger peil te brengen!²⁶

Baekelmans had het tijdschriftinitiatief geestdriftig begroet, wat bijvoorbeeld blijkt uit een brief die hij zijn vriend twee dagen voor het verschijnen van het laatste nummer schreef. In dit schrijven betreurt hij dat de 'geestesrevolutie' die *Ontwaking* had willen brengen zich nog niet voltrokken heeft, maar toont hij zich tegelijk tevreden dat het tijdschrift daar ten minste een stevige aanzet toe heeft kunnen geven. Die revolutie zet hij op één lijn met het streven van *Van Nu en Straks* en de beweging van Tachtig in Nederland:

Klòos moest zoo nijdig niet schreeuwen dat in Holland alles zoo kleinburgerlijk was, hier ook. Wanneer zal dat heele machien eens in duigen storten? Gelukkig is de geestesrevolutie reeds in vollen gang en kunnen zij die vrij denken durven, hopen op meer lucht en licht vooraleer ze dood zouden gaan onder het dom geweld der huidige instellingen. [...] Zondag a[anstaande] geef ik een voordracht in den Vlaamschen Kring [...] 'k Ga weer spreken over het geslacht van '80 en Van N[u] & S[traks]. 'k Wil dat die voordracht iets machtigs zij, dat de domme ingewanden dier kerels zullen schudden en hun flamingantenziel door een kaarsje meer verlicht wordt.²⁷

De beroemdste Tachtiger die aan *Ontwaking* meewerkte, was de schrijver en psychiater Frederik van Eeden. Hij koppelde de ziekte van de samenleving aan de 'ontaarding' van de kunst. Onder het kapitalisme, aldus Van Eeden, kon de kunstenaar zich niet langer laten leiden door zijn spontane creativiteit, maar moest hij 'zijn natuurlijke nei-

²⁶ Lode Baekelmans, *In de spiegelbollen. Herinneringen*. Hasselt, Heideland, 1964, p. 45.

²⁷ Lode Baekelmans aan Victor Ressler, 8-12-1896.

gingen', kunst te scheppen 'ter ere Gods' onderdrukken en zijn muze offeren aan het geld en de commercie.²⁸ Later zou de Nederlander Tjerk Luitjes hierop voortbouwen in een voordracht in De Kapel, waarin hij de onvrijheid en onnatuurlijkheid van de arbeid aanklaagde. In de moderne tijd was niet alleen de kunstenaar, aldus Luitjes, maar iedereen, de 'proletariër' zowel als de 'rijke fabrikant', van zijn 'scheppingsdrang' beroofd. 'De lust tot vrijen arbeid', waarvan Luitjes dacht dat die 'de menschen ingeboren' was, raakte op deze wijze gefrustreerd. Het was volgens hem niet meer dan logisch dat 'de natuur zich wreekt' aan wie haar orde verstoortte.²⁹ Luitjes zou met zijn voordracht een enorm applaus oogsten; de verslaggever van dienst in *Ontwaking* moest zich verontschuldigen: zozeer had hij zich laten meeslepen door de 'prachtige, begeesterende' rede, dat hij hele passages was 'vergeten te noteren'.

Opvolger *Onze Vlagge*

Een jaar later – december 1897 – gaf Baekelmans samen met Ressler het 'Jong Vlaamsch Strijdblad' *Onze Vlagge* uit. Het tijdschrift werd grotendeels volgeschreven door de vroegere medewerkers van *Ontwaking* en was inhoudelijk dan ook goed met dit laatste te vergelijken: de toon was anarchiserend en de invloed van *Van Nu en Straks* ontegensprekelijk. Net als *Ontwaking* verscheen het blad bij drukker-uitgever Frans Gilliams.³⁰ In talrijke artikelen werd de maatschappelijke structuur op de korrel genomen, want zoals de programmaverklaring luidde: 'heel veel [valt er] uit te jubelen, [maar ook] heel veel te betreuren, heel veel op te rechten en heel veel om te smijten.'³¹ Vastberaden klonk het verder:

Over alle aangelegenheden zullen wij onbewimpeld onze gedachten zeggen en zoo wij falen, toch zal het inzicht zuiver blijven; immer zullen wij handelen uit liefde voor de kunst en het volk wier ópbloeien in-hunne volle ontwikkeling voor ons het doel is waar wij heen zullen, trots alles!³²

Veelbetekenend waren de uitvoerige sympathiebetuigingen aan het adres van Emile Zola voor diens stellingname in de affaire-Dreyfus. Volgens Ressler legde dit schandaal diepgewortelde sociale misstanden bloot: 'Nu moet men de walgelijke wonden zien, die kankeren in het grootte lichaam dat men samenleving heet!', schreef hij.³³ Steeds weer pleitte hij voor vrijheid in denken en spreken:

28 Vgl. Evert Peeters, 'De anarchie als zelfkritiek. Burgers, levenshervormers en "vrije kolonies" rond 1900', p. 236.

29 Idem, p. 237.

30 Cf. Ludo Simons, *Geschiedenis van de uitgeverij in Vlaanderen*. Tielt/Weesp, Lannoo, 1984, deel 1, p. 27.

31 Geciteerd in Raymond Vervliet, *De literaire manifesten van het fin de siècle in de Zuidnederlandse periodieken 1878-1914*. Wetteren, Universa, 1982. RUG, Werken uitgegeven door de Faculteit van de Letteren en de Wijsbegeerte, deel II, p. 408.

32 Ibidem.

33 Segher Rabauw, 'Voor Emile Zola', in: *Onze Vlagge*, 1.2.1898. Geciteerd in: Jan Moulart, o.c., p. 229.

Het onafhankelijk gedacht, het vrij gesproken woord, deze machtigste factor van allen vooruitgang, zijn bedreigd en daaraan mag niet één denkend mensch onverschillig blijven!³⁴

Kunsthandelaar Jef Van Overloop zag het anarchisme als de enige mogelijke weg tot pacifisme:

Slechts dan zal er vrede zijn, als alle onrecht zal ophouden, als gezag en geweld zullen worden vernietigd, als elke mensch bewust zal zijn van zichzelf en van den weg die hij volgen moet, want vrede is alleen mogelijk onder vrije lieden van goeden wil.³⁵

Onze Vlagge bestond tot juni 1899. Evenals *Ontwaking* had het zijn lezers hoofdzakelijk bij de Antwerpse flamingantische vrijzinnige jeugd gevonden, waarvan de meesten aan het atheneum studeerden.

Een Internationale Bond der Jeugd³⁶

In *Onze Vlagge* van december 1898 schrijft Jef Van Overloop een merkwaardig stuk: het verslag van de stichtingsvergadering van een 'Internationale Bond der Jeugd'. De vergadering vond plaats op de zetel van *Onze Vlagge* (Beeldekensstraat 144). Een vijftiental personen vertegenwoordigden diverse nationaliteiten: naast een aantal Antwerpenaren waren er een in Duitsland studerende Pool, een in België verblijvende Italiaan, een Duitser, een Noor en een Brit. Woordvoerder voor Antwerpen was Hendrik Rossauw, pseudoniem van Lode Baekelmans. De bijeenkomst werd voorgezeten door de ouderdomsdeken, nl. de Vlaming Oscar Davidsen. Afdelingen van de bond zouden worden opgericht te Milaan, Bologna, Rome, Lodz (Polen), Londen, Manchester en Dublin. Ook Nederland, Frankrijk en Zuid-Australië beloofden aan te sluiten.

Volgens de inleider van het congres was de Antwerpse jeugd het er roerend over eens dat voor haar, 'de menschen van morgen', bezielde door 'éénzelfde gevoel voor recht', op de 'vooravond van een nieuw tijdperk' een buitengewone taak was weggelegd:

[h]et helpen oprichten van het reuzengebouw der vrijheid... in ééne maatschappij die aan alle zijden zijne rotheid ten toon stelt, en slechts recht blijft door het eigenbelang van enkelen en de onverschilligheid der massa te midden der partijbewegingen, die met eenen schijn van humaniteitsgevoel de lui rondleiden in een kring van ploerterij en smerig gedoe.³⁷

34 Segher Rabauw (=Victor Ressler), 'Overzicht', in: *Onze Vlagge*, okt. 1898.

35 J. van Ordam (=Jef Van Overloop), 'Actualiteiten', in: *Onze Vlagge*, juni 1899.

36 Paragraaf volgens Jan Moulaert, o.c.

37 Jan Moulaert, o.c., p. 235-236.

De Internationale Bond der Jeugd moest een internationale band tussen jongeren smeden en 'als het ware één prelude [zijn] van de groote samensmelting der volkeren in de verre toekomst.' Op het stichtingscongres werd scherp tekeer gegaan tegen de 'brutale aanmatiging van het gezag' (censuur, repressie, armoede...) in eigen land. Lode Baekelmans, die zoals gezegd voor de Antwerpse afdeling het woord voerde, verklaarde zich solidair met iedereen die het slachtoffer was van onrecht, willekeur of gezag. In dit verband juichte hij de nationale ontvoogdingsbewegingen in Ierland en Polen sterk toe: hij zag die als een eerste stap op de weg naar de totale individuele bevrijding.

Anarchisten op weg naar een kapel

De anarchiserende, Vlaamsgezinde en voor het grootste deel vrijzinnige jongeren die vaak in de genoemde verenigingen, clubjes of tijdschriftjes actief waren geweest, lagen rond de vorige eeuwwisseling aan de grondslag van De Kapel, een beweging die het Vlaamse cultuurleven vernieuwing heeft ingeblazen en tot diep na de Tweede Wereldoorlog invloed heeft uitgeoefend. De naam 'De Kapel' is op heden vrijwel vergeten, hoewel met haar geschiedenis vele roemrijke namen verbonden zijn en de beweging op een erg breed terrein actief is geweest.

Een gedetailleerde van-dag-tot-dag-chronologie van De Kapel kan jammer genoeg niet meer worden geschreven. De bron waar wij daarvoor bij uitstek terecht zouden kunnen, het logboek dat de Kapel-leden bij hun activiteiten minutieus bijhielden, ging immers verloren in het bombardement op Antwerpen in oktober 1914. Op basis van secundaire, zij het geenszins dikgezaaide literatuur, enkele geromanceerde (dit wil zeggen: sterk verdichte) memoires of korte getuigenissen van Kapel-leden en tijdgenoten en dankzij de in het AMVC-Letterenhuis bewaarde briefwisseling tussen een aantal betrokkenen, is het toch mogelijk een algemeen beeld van de beweging te schetsen.

De Kapel-groep heeft zich in de loop van 1899 gevormd. Toen al bestond sinds een drietal jaar een zogenaamde 'Antwerpsche anarchistengroep'³⁸. Op onregelmatige tijdstippen en op uiteenlopende plaatsen – in cafés, koffiehuisen, schildersateliers, het boekenwinkeltje van Jan Madou... – kwam een bont gezelschap bijeen om te discussiëren over allerlei maatschappelijke thema's. Tot de levendige kring hoorden atheneumleerlingen, kunstenaars, onderwijzers en intellectuelen, maar ook ambachtsslui, arbeiders, soldaten, bootjesroeiers en werkloze ex-gevangenen. De meeste leerlingen waren ook lid van de atheneumkring Studie (cf. supra). De kern werd gevormd door figuren die we al enkele malen hebben ontmoet: Victor Ressler, Lode Baekelmans, Emmanuel de Bom en Maurits Nijkerk. 'Geen voorzitter waakte, geen secretaris las notulen', noteer-

38 Oscar de Smedt, o.c., p. 14, spreekt van een 'vrije anarchistische groep', maar tevens laat hij deze nog in de tijd van Elck Wat Wils bijeenkomen in de Kapel, wat onjuist is. De enige bron waar De Smedt zich op baseert, is Lode Baekelmans' roman *De mannen van 'Elck Wat Wils'* (Amsterdam, P. N. van Kampen & Zoon, 1925). Wellicht verwart hij met de groep rond *Ontwaking*, dat later zal worden heropgestart; die werd wel eens 'de vrije groep' genoemd.

sme-
in de
'bru-
Lode
aarde
In dit
k toe:

en die
lagen
die het
Tereld-
geten,
ing op

eg niet
n kun-
a, ging
sis van
ril zeg-
enoten
aantal
sen.

ds een
ge tijd-
et boe-
ssiëren
umleer-
beiders,
en ook
ren die
nuel de
noteer-

in de tijd
rt. is Lode
. Wellicht
rie groep'

XII.

Eugeen Van Mieghem (1875-1930)

Een zware last (man met kar)
sanguine, 1904, 14.2 x 20.2 cm